

DACIA ISTORICĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI

Anul I.

Cluj, 15 Nov. 1937.

No. 2.

SĂLIȘTE.

I.

Numele de localitate Săliște este un nume foarte răspândit în toponimia Transilvaniei. Avem 14 sate cu numele Săliște. Și anume:

În județul Maramureș avem 1 Săliște, căruia ungurește i se spune Felső-Szelistye (Săliștea-de-sus)¹⁾;

În județul Bihor avem 5 sate cu numele de Săliște, dintre care trei în ungurește aveau indicat și numele circumscripției administrative: *Belényes-Szelistye*, *Papmező-Sz.*, *Vaskoh-Sz.*, iar al patrulea sat avea un nume nou: *Kövesegyháza*. Un al 5-lea sat din Bihor numai în ungurește își păstrase numele de *Szelistye*: satul *Szelistye-Száldobágy*, care românește se numește numai *Săldăbagiu*;

În județul Sălajului avem 1 sat Săliște, căruia ungurește i se zice *Kecskésfalva*;

¹⁾ Pentru numele românești izvorul nostru este:

S. Moldovan și N. Togan, Dicționarul numirilor de localități din Ungaria, Sibiu 1909. (Datele statistice ale dicționarului sunt cele ale recensământului oficial unguresc din 1900).

Celelalte lucrări geografice citate sunt:

Lucas Joseph Marienburg (Pfarrer zu Weidenbach bey Kronstadt), *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. Hermannstadt 1813.

Ignaz Lenk von Treuenfeld (K. K. General-Feldmarschall-Lieutenant), *Siebenbürgens geographisch-topographisch-statistisch-hydrographisch-u. orographisches Lexicon*. Wien, 1839.

E. A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*. Hermannstadt, 1857.

în județul *Turda* avem 1 *Săliște*, căreia și ungurește i se zice *Szelistye*;

în județul *Alba* avem un cătun *Săliște*, aparținând comunei *Abrud*;²⁾

în județul *Hunedoara* avem 3 sate numite *Săliște*, dintre cari unul în ungurește se chema *Pánk-Szelistye*, al doilea *Almás-Szelistye*³⁾, al treilea numai *Szelistye*. Pe lângă aceste 3 sate *Săliște* avem în *Hunedoara* și o *Săliștioară*, în ungurește tot *Szelistyiora*;

în județul *Sibiu* avem cea mai mare *Săliște*, ungurește tot *Szelistye*, iar nemțește, pe vermuri, *Grossdorf*.

Și în fine avem o *Săliște* în județul *Arad* (ung. tot *Szelistye*).

Marele dicționar geografic al Transilvaniei întocmit de *Ignatius von Lenk*, fostul general-comandant al Transilvaniei la începutul secolului trecut, publicat la 1839 pe baza materialului statistic pus la dispoziția lui de către guvernul de atunci al Transilvaniei, cunoaște numai numele de *Săliște* și pentru satul căruia azi i se zice *Agrîșul-de-jos* (județul *Someș*). Acelaș dicționar cunoaște și un cătun *Szelistye* aparținând satului *Sumurduc* (ung. *Szumurduc*, jud. *Cluj*).

Un dicționar geografic unguresc dela mijlocul secolului trecut (*Helységnévtár*. *Kolozsvár* 1863) cunoaște și un cătun *Szelistye* aparținând satului *Feiurd* (jud. *Cluj*), cătun pe care alte dicționare geografice nu-l cunosc.

În afară de hotarele Transilvaniei mai avem 1 sat *Săliște* (*Seliște*) în *Bucovina* (jud. *Cernăuți*) și 3 sate *Săliște* (*Seliște*) în *Basarabia* (județele *Hotin*, *Orhei* și *Lăpușna*).

În restul României de azi nu mai dăm de numele acesta de *Săliște*. Dăm însă de un mare număr de sate și locuri cu numele de *Siliște* (mai rar *Ziliște*). În deosebi este răspândit acest nume în județele din nordul Moldovei; într'un singur județ (*Dorohoiu*) avem peste 10 sate și locuri cu numele de *Siliștea*. Cu cât coborâm spre *Muntenia* și *Oltenia*, numele de loc devine tot mai rar.

²⁾ Această *Săliștea-de-sus* este satul românesc din valea *Izei*. Mai exista în județul *Maramureș* de odinioară și o *Săliștea-de-jos* (*Also-Szelistye*), care este sat rutenesc lângă *Hust* (azi în *Cehoslovacia*).

³⁾ Dicționarul lui *Bielz* cunoaște și el acest nume românesc de *Săliște*. Dicționarul lui *Lenk* nu cunoaște acest cătun, dar cunoaște o „*Valea-Săliștili*“, râu care se varsă în *Valea Abrudului*.

⁴⁾ Și în românește i se zice uneori *Almás-Săliște*, dar vechile dicționare geografice (*Marienburg*, *Bielz*) cunosc numai numele de *Săliște*.

Nu credem că poate să încape vreo îndoială că numele de *Săliște* și *Siliște* sunt numai forme deosebite ale aceluiaș nume. Iată, în cercetările noastre pentru moment ne vom opri numai la forma de *Săliște*.

Care este etimologia acestui nume?

Etimologii sunt de acord în ce privește etimologia lui: ei derivă numele dintr'un apelativ slav: *seliște*, acceptând etimologia slavistului *Fr. Miklosich*, care cel dintâi a spus că numele toponimic *Săliște* are la originea lui un nume slavon-vechiu *seliște* cu înțelesul de *tentorium, habitatio* (sârbește: *seliște*, locus olim habitatus; cehește: *sedliște*, domicilium). Etimologul sas *I. Wolff* (1886) spune apoi și el: „*Săliște* ist zweifellos slavisch und wahrscheinlich sehr alt. Alt-slavisch heisst es: *tentorium, habitatio*. — Slavistul român *I. Jordan* spune (1926): „*Siliștea* ist albulgarisch *seliște: tentorium, habitatio, aulă*“. — Filologul sas *G. Kisch*, profesor la universitatea din Cluj, spune (1929): „*Săliște* ist slav. *seliște: Sitz, Wohnung, Ort, Bauernhof*“). — *N. Drăgan* (1933): „*Săliște* este v. bulg. *seliște: tentorium, habitatio, propriu „Siedelung“*, apoi „*Dorf*“.

Chestiunea nu este însă tocmai atât de simplă precum o prezintă acești etimologiști, pentru că limba bulgară veche (mai corect: limba slavonă sau paleoslavă) cunoaște ce-i drept un număr însemnat de apelative cu terminațiunea *-iște*, dar între ele nu este și *seliște*. Limba veche bulgară cunoaște numai un apelativ *selo* cu înțelesul de „*Acker, Gehöft*“). Acest apelativ cu începerea secolelor XI—XII a luat înțelesul de „sat“, înțeles pe care îl are și azi în toate limbile slave: rusească, bulgară, sârbească, polonă, cehă.

Este cert că la baza apelativului *seliște* este acest *selo* cu înțelesul de sat. Dar ce caută sufixul *-iște* pe lângă acest radical și care este nuanța de înțeles a noului cuvânt?

Pentru a lămuri această problemă, trebuie să deschidem în prealabil o parenteză.

^{*)} *G. Kisch*, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*. Hermannstadt 1929. Studiu cu numeroase contradicțiuni, repetiri și incongruențe. Așa la pag. 281, spre a ilustra noțiunea de „*Dorf*“ (sat) ca nume toponimic, citează drept exemplu: „*Seliște* (Judetul Sibiu și Cojocna)“ — și două rânduri mai jos la vale ca alte exemple: „*Săliște* (judetul Cojocna, Sibiu, Hunedoara)“.

^{*)} *A. Leskien*, *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*. Heidelberg, 1922.

II.

Limba românească din Moldova și Muntenia cunoaște un apelativ *siliște*, care nu este cunoscut în Transilvania. Dicționarul româno-german a lui Tiktin îi dă acestui apelativ înțelesul de „loc unde e un sat sau a fost odinioară un sat”⁷⁾. Filologul *Iorgu Iordan* îl definește: a) vatra satului; b) locul unde a fost un sat⁸⁾.

Este evident că aceste înțelesuri nu pot să fie adevăratul înțeles, înțelesul primitiv al apelativului, pentru că acelaș apelativ nu poate să însemneze în acelaș timp: a) afirmațiunea unei existențe („unde este un sat”) și b) negațiunea acelei existențe („unde a fost un sat”). Aceste înțelesuri nu pot fi adevăratul înțeles al apelativului și pentru că:

a) dacă *siliște* înseamnă „loc unde este un sat”, atunci și toate locurile unde sunt sate ar trebui să se numiască „siliște” (dacă $a=b$ atunci și $b=a$), ceace nu este cazul, pentru că numai anumite locuri unde sunt sate se numesc „Siliște”;

b) dacă *siliște* înseamnă „loc unde a fost un sat”, atunci și toate locurile unde au fost sate ar trebui să poată fi numite „siliște” (dacă $b=a$, atunci și $a=b$), ceace iarăș nu este cazul, pentru că nu toate locurile unde au fost sate se numesc „siliște”, ci numai anumite locuri.

Care este criteriul acestor anumite locuri și sate?

Este adevărat că există sate cu numele de *Siliște*, cum există și locuri (unde odinioară au fost sate) cu acelaș nume de *Siliște*). Dar este absolut greșită afirmațiunea pe care o face *I. Iordan* când spune că „toate satele cu numele *Siliște* se găsesc pe locuri unde odinioară au fost sate”, pentru că ceace spune este în contradicțiune cu realitatea: despre nici un sat cu numele *Siliște* nu se poate constata că ar fi ridicat pe ruinele unui alt sat. Din contra: pe toate locurile numite *Siliște* există un sat sau a existat odinioară un sat.

⁷⁾ *H. Tiktin*, Rumänisch-Deutsches Wörterbuch. București 1903. 1. Dorf mit dem dazu gehörigen Grunde; 2. Stelle, wo ein Dorf steht oder einst stand.

⁸⁾ *Iorgu Iordan*, Rumänische Toponomastik. Bonn 1924—1926. „Weichbild“, — „Ort, wo früher ein Dorf stand”.

⁹⁾ Marele Dicționar Geografic al României adaogă la toate locurile numite „Siliște” explicațiunea: „se spune că aci odinioară a fost un sat”.

Cu alte cuvinte: nu numele toponimic *Siliște* este derivat dintr'un apelativ *siliște*, ci apelativul este derivat dintr'un nume toponimic. Apelativul este fiul, numele toponimic este tatăl, — nu invers.

Aceasta fiind realitatea, procesul de evoluțiune al celor două înțelesuri: 1. „unde este un sat“ și 2. „unde a fost un sat“ — devine un proces firesc, normal.

La început a existat un sat, un sat cu nume oarecare. Cu timpul însă satul a fost părăsit de locuitori în urma unor împrejurări neprielnice, spre exemplu: satul era în calea pe cari se întâmplau invaziuni dușmane; era expus la inundații repetate; a fost distrus de foc etc. Și uneori locuitorii nu s'au mai înapoiat niciodată ci s'au așezat în altă parte. Satul pustiu, părăsit, a continuat însă în mod firesc să-și păstreze numele pe care îl avuse când era locuit. Cu timpul apoi satul părăsit a decăzut de tot, s'a prefăcut în ruine și cu încetul au dispărut și rămășițele de ruine. Dar numele vechiu a continuat să existe în tot timpul acesta, desinând la început locul unde fusese satul, apoi ruinele satului, pe urmă locul pustiu unde numai bătrânii își mai aduceau aminte că fusese odată un sat. Numele a continuat să deseneze acel loc, — pentrucă numele este legat de locul care i-a dat naștere, chiar și atunci când condițiunile cari i-au dat naștere nu mai există. (De aceea unele nume topice sunt atât de greu de interpretat — astăzi).

Unele dintre satele prefăcute în ruine și dispărute se numiseră *Siliște* și locurile unde fuseseră satele dispărute au continuat să păstreze numele satelor dispărute, — pentrucă *siliște* în realitate nu însemna și nu însemnează numele locului, ci numele satului dispărut. Alte sate cu numele „*Siliștea*“ au fost mai norocoase, mai ferite de năpastă. N'au fost părăsite niciodată sau au fost părăsite numai vremelnic și așa au continuat să existe fără întrerupere ca sate, ca „*Siliștea*“. Așa se explică că avem în acelaș timp „*Siliștea*“ cari sunt sate în ființă și avem „*Siliștea*“ cari sunt numai locuri fără sate, locuri unde satele „*Siliștea*“ au dispărut.

Așadară: înainte de a fi apelativ, „*siliște*“ a fost nume toponimic. Apelativul fiind prin urmare mai nou decât numele toponimic, el nu poate să contribuie la lămurirea etimologiei de care ne ocupăm.

III.

Repetăm: nu poate să încape îndoială că la baza numelui toponimic *Săliște* este apelativul slav *selo*. Dar de ce s'a adăugat acestui radical sufixul *-iște*, care nu este sufix toponimic?

Sufixul *-iște* există și în limba românească. Filologii îl consideră de origine slavă și spun că servește în limba română înainte de toate „pentru indicarea locului unde se găsește un obiect, oarecare”¹⁰). Istoricul *C. Giurescu* spune că acelaș sufix mai servește și „pentru a desena locul unde a fost o așezare omenească”. Și adaugă drept exemple: „*seliște* sau *siliște* (loc unde a fost un sat) și *grădiște* (loc unde a fost cetate)”¹¹).

Înainte de toate trebuie să constatăm că sufixul *-iște* din *Săliște* nu poate să fie sufixul românesc *-iște*, pentru că apelativul *selo* nu este cuvânt care să circule în limba românească, iar un sufix românesc poate fi adăugat numai la cuvinte românești (sau cuvinte străine încetățenite în limba românească): *pepeniște* (dela pepene), *porumbiște* (dela porumb), *cănepiște* (dela cănepă) și a. Dar chiar dacă am admite că ar fi sufixul românesc, nu se poate admite că el ar avea sau ar fi avut vreodată sens privativ. Nu există nici un cuvânt românesc care împreună cu acest sufix să ne dea un cuvânt nou, cu sens negativ, indicând lipsa unui lucru.

Sufixul *-iște* din *Săliște* este în realitate sufixul slav *-ište*, cum slav este și radicalul *selo*. Dar nici în limba slavă acest sufix *-ište* n'a avut vreodată sens privativ. Vechea limbă slavă are un număr mare de cuvinte (peste 60) formate cu ajutorul sufixului *-ište*, dar nici unul dintre aceste cuvinte nu indică „lipsa unui lucru”, ci din contra indică o prezență mai accentuată: *jilište* locuință, *obite-liște* ședere, *sianoviște* cantonare și lagăr, *sudilištă* tribunal, *uzi-liște* închisoare, *uciliște* școală, *hraniliște* depozit de hrană, — și altele multe¹²).

Acest sufix *-iște* a servit așadară și în limbile slave înainte de toate „pentru a indica un loc de așezare, un loc unde o acțiune

¹⁰) *O. Densușianu*, Histoire de la langue roumaine. Paris, 1901.

¹¹) *C. Giurescu*, Istoria Românilor. București 1935. Pag. 228

N. Iorga, Istoria Românilor. București, 1937 și da și el sufixului o similiară interpretare. Vol. III. p. 162: „...Târgoviște, care arată prin numele său, cu finala *-iște*, însemnând dispariție, un vechiu târg părăsit”.

¹²) *F. Miklosich*, Dictionnaire abrégé des six langues slaves. St. Petersburg—Vienne, 1885.

se repetă în mod obișnuit¹³⁾. Pe lângă această funcțiune, sufixul a servit însă și ca sufix augmentativ „pentru indicarea unui lucru mare“. În limba rusească spre pildă: *domiște* casă mare (căsoaie) dela *dom* casă; *ruciște* mână mare („mânoaie“) dela *ruka* mână¹⁴⁾, iar în limba bulgară: *kniga* carte, *knijiște* carte mare, *krilo* aripă, *kriliște* aripă mare, *lipa* teiu, *lipiște* teiu mare, *les* pădure, *lesiște* pădure mare, *nos* nas, *nosiște* nas mare, *tom* volum (tom), *tomiște* volum mare, *iam* groapă, *iamiște* groapă mare și m. a.¹⁵⁾.

În limba bulgară avem numai 3 cuvinte cu sufixul *-iște* cărora în dicționarele bulgărești li se dă înțelesul privativ de „unde a fost...“, anume: *gradiște*, *ezeriște*, *seliște*, — însemnând: loc unde a fost o cetate (*grad*), loc unde a fost un iezăr (*ezer*) și loc unde a fost un sat (*selo*). Dar sensul de „loc unde a fost o cetate“, „loc unde a fost un iezăr“, „loc unde a fost un sat“ nu este sensul unic al acestor cuvinte. Aceleași dicționare înregistrează pentru ele și un alt sens:

Gradiște, 1. Ruine (einer Burg oder Stadt), 2. grosse Stadt;

Ezeriște, 1. Ort, wo ehemals ein See war, 2. grosser See;

Seliște, 1. Ort, wo ein Dorf stand, 2. Gehöft.

Dintre cele două sensuri, sensul primitiv trebuie să fi fost cel de: cetate mare, iezăr mare, sat mare, — pentru că nu încapă nici o discuțiune că aceste: cetate, iezăr, sat au existat înainte de ce nu au existat, pentru că dacă n'ar fi existat nici n'ar fi putut să dispară. Dar ceace a existat n'a putut să fie numai un simplu *grad*, *ezer*, *selo*, — pentru că în acest caz dispariția lor nu s'ar fi putut indica prin adăogerea sufixului *-iște*, dat fiind că acest sufix servește nu pentru indicarea unei dispariții, ci pentru desenarea unei intensități sau a unei mărimi neobișnuite. Prin urmare, sufixul *-iște* exista deja adăogat la cele trei cuvinte și ceace a dispărut a fost o: *gradiște*, *ezeriște*, *seliște*. Sau: numele toponimice *gradiște*, *ezeriște*, *seliște* cu sensul de cetate mare, iezăr mare, sat mare au existat înaintea apelativului cu înțelesul de „unde a fost...“, înțeles

¹³⁾ L. Léger, *Les anciennes civilisations slaves*. Paris, P. 120. „La terminaison en *-ište* désigne dans les langues slaves un endroit où l'on réside, ou un certain acte se répète habituellement“.

¹⁴⁾ E. Bieljavskii, *Etimologia drevniavo țercovnoslavianaskavo i rus. kavo iazika*. Moskva, 1886. P. 26 și 37.

¹⁵⁾ N. Markoff, *Dictionnaire bulgare-français*. Leipzig, 1912.

G. Weigand, *Bulgarisch-Deutsches Wörterbuch*. Leipzig, 1922.

care nu este decât o greșită interpretare a sensului adevărat: „loc unde a fost o *gradiște*“, „loc unde a fost un *ezeriște*“, „loc unde a fost o *seliște*“. A dispărut anume numai cetatea, iezărul, satul, nu și numele lor. E o lege a firii. Moare un individ, dispare un popor, dar numele individului, numele poporului rămâne..

Înțelesul primitiv al cuvântului „*seliște*“ este deci cel de „sat mare“, format din „*selo*“ sat și sufixul „*-iște*“, augmentativ.

Că numele toponimic „*Săliște*“ însemnează într'adevăr „sat mare“ ni-o dovedesc și documentele în cari pentru întâia dată se pomenește de o *Săliște*, de *Săliștea* din județul Sibiu.

IV.

(Colecțiunea de documente Zimmermann—Werner¹⁶⁾ publică 8 documente din secolul al XIV-lea în cari se pomenește de *Săliște* (numerele 685, 1170, 1177, 1179, 1181, 1182 și 1183). În realitate însă numărul documentelor originale este numai de 5, pentru că patru dintre ele (num. 1180, 1181, 1182 și 1183) ni s'au păstrat numai într'o reproducere = transsumpt din 1385 și formează împreună cu acest document care le reproduce — un singur document.

Cel mai vechiu document este datat din anul 1354 (no. 685). Ni s'a păstrat în original. În acest document vicevoivodul Transilvaniei aduce sentință într'un conflict pentru o moșie ivit între satul „*Felapold*“ și „*Johannes dictus Tumpa*“. Documentul acesta delimitează moșia în litigiu și în delimitare pomenește de un semn de hotar care „*separat possessiones Omlas, Echelleu et Felapold*“ și mai pomenește de un „*berch magnum, quod distinguit possessiones Nogfalu, Echellew et Felapold*“.

Al doilea document este datat din 1383 (no. 1170). Ni s'a păstrat și el în original. Documentul este textul unei înțelegeri încheiate între orașul Sibiu și satul Cisnădie („*Helta*“) de o parte și „*Valahii cari locuiesc în jurul lor*“ pe de alta („*Walachi nobis circumsedentes*“). La negocierea înțelegerii au luat parte ca reprezentanți ai Românilor: „*Fladmir, Schuka Petril Schereban, magnus Neg, Schereb, Rodbanch, Thomas, Oldamar Straw, niger Banch*“. Înțelegerea pune capăt la o seamă de conflicte ce existau între Români și locuitorii din Cristian („*Insula*“). — „*Fladmerus et omnes ceteri Walachi*“ luând asupra lor „*custodiam servandam*“

¹⁶⁾ Zimmermann—Werner, Urkundenbuch. Hermannstadt, 1892.

in omnibus alpibus ab Tolmacz usque ad Magnam villam Wala-chicalem“.

Celelalte 6 documente, toate datate din 1383, privesc introducerea Episcopului Transilvaniei *Goblinus* în posesiunea unor sate ce i-au fost donate de către regina Maria. În documentul din 17 Aprilie (no. 1177) regina Maria spune că a donat Episcopului „*quandam possessionem nostram regalem Omlas vocatam in terra nostra Transiluana inter sedes nostras Cybiniensem et Zeredahel situatam una cum quatuor villis Olachalibus videlicet Gorozdorph cum Galusdorph, Graphondorph, Budinbach et Cripzbach vocatis*“. Documentul face aluziune și la alte acte donaționale mai vechi („*Sicut in aliis literis nostris.... plenius dignoscitur contineri*“). În documentul din 20 Mai (no. 1179), „*conventus beate virginis de Clusmonostra*“ pomeneste în legătură cu această donațiune numai de „*possessiones Omlas et Nadhfulu alieque possessiones ad eadem pertinentes*“. În documentul din 1 Iunie (no. 1180) regina Maria dă o însărcinare capitlului Episcopiei din Orade privitor la donațiune, pomenind de sate în termenii „*cum quatuor villis Olachalibus videlicet Grozdorph alio nomine Galusdorph ac Graphyndorph, Budynbach et Cripzbah vocatis*“. În documentul din 19 Iunie (no. 1181), regina dă o altă însărcinare aceluiaș capitlu, repetând numele satelor cu omiterea lui „*Cripzbah*“. În documentul din 22 Iulie (no. 1182), capitlul din Orade raportează reginei despre executarea primei însărcinări, numele satelor fiind reproduse în raport așa cum sunt în actul donațional: „*Grozdorph alio nomine Galusdorph*...“. În cel din urmă document, datat tot din 22 Iulie (no. 1183), capitlul raportează despre a doua însărcinare, dând o amănunțită delimitare a hotarelor satelor donate și pomenind între altele de niște semne de hotar „*que distinguunt inter Chirnavoda, Nogfalu et Feketeuiz*“ și de „*possessionem Nogfalu*“. Localitățile pomenite în aceste documente au fost identificate în mod neîndoios: *Galusdorph* este *Galeș*, *Graphondorph* este *Vale*, *Budynbah* este *Sibiel*, *Cripzbah* este *Cacova*, iar *Noghfulu* (scris și *Nadhfulu*) sau *Gorozdorph* sau *Magna villa* este *Săliște*. Că *Gorozdorph* este *Săliște* rezultă din documentele de mai târziu, când și numele românesc începe să fie pomenit alături de numele străine: la 1496 „*Salisthia*“, la 1507 „*Zelyesty sive Grossdorph*“¹⁷⁾.

¹⁷⁾ Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. I Band. Hermannstadt 1880. P. 455, 464, 467, 470.

Numele de „*Nogfalu*“ înseamnă în ungurește, — *Groz-dorph* înseamnă în nemțește, — iar *Magna villa* înseamnă în latinește ceace *Săliște* înseamnă în limba slavă: sat mare (*nagy-gross-magnus* înseamnă mare, iar *salu-dorf-villa* înseamnă sat).

Că „*Săliște*“ a fost numele cel mai vechiu al satului, numele care a precedat pe celelalte trei: *Grossdorph*, *Nagfalu* și *Magna villa*, — deși în documente „*Săliște*“ răsare mai târziu, — abia are nevoie de dovadă. Toate documentele citate spun despre satele pomenite în ele că sunt sate românești, locuite de Români. „*Cum quatuor villis Olachalibus*“ precizează actele de donațiune ale reginei Maria și rapoartele capitlului din Orade¹⁸). Satele aceste și-au păstrat caracterul curat românesc în cursul secolelor cari s'au scurs de atunci încoace. Nu se poate prin urmare nici măcar presupune că *Săliște* să fi putut să aibe la început un nume străin de limba populațiunii, un nume german sau unguresc, — *Grossdorph* sau *Nagyfalu* — și totuș populațiunea românească să fi transmis posterității nu numele acesta original, ci traducerea lui — în limba slavă!

Din documente rezultă deci cu absolută certitudine că înțelesul gramatical al numelui de localitate *Săliște* a fost cel de „sat mare“.

Mai este însă un fapt care alături de documente confirmă că înțelesul lui „*Săliște*“ este cel de „sat mare“.

În expunerea noastră principiară privitoare la toponimie arătasem cum logica toponimică cere ca acolo unde este un sat *vechiu* să fie și un sat *nou*; unde este un sat *de sus* să fie și unul *de jos*; unde este un sat *românesc* să fie și unul *unguresc* (sau *să-sesc*) și a¹⁹). Dacă, prin urmare, *Săliște* într'adevăr are înțelesul de sat *mare*, în apropierea lui trebuie să fie și un sat *mic*. Aceasta o cere logica toponimică care nu suferă excepțiuni.

Săliște se conformează logicei toponimice.

În Transilvania avem 5 sate cu numele de *Săcel*, nume care înseamnă sat mic (sățicel), cum *Muncel* înseamnă munte mic (munticel). Aceste 5 sate cu numele de *Săcel* se găsesc: câte 1 în județele *Maramureș*, *Turda* și *Sibiu*, iar 2 în județul *Hunedoara*.

¹⁸) În realitate cele „patru“ sate sunt cinci: *Săliște*, *Galeș*, *Vale*, *Sibiel* și *Cacova*. Documentele socotau însă *Galeș* și *Săliște* ca un singur sat: „*Gorozdorph* cum *Galusdorph*“ și „*Gorozdorph* alio nomine *Galusdorph*“ spun uneori documentele.

¹⁹) Vezi „*Dacia Istorică*“, nrul 1 pag. 42: „*Logica toponimică*“.

Turda are 356 locuitori; cele 3 sate *Săliște* din jud. *Hunedoara* au 645, 183 și 483 locuitori. Numai *Săliște* din *Maramureș* și *Săliște* din jud. *Sibiu* sunt sate cu adevărat mari: cea dintâiu are 2793 locuitori, cea de a doua are 3572 locuitori. Așa fiind, cum puteau fi numite sate „mari“ niște sate cari nu erau mai mari decât alte sate, decât chiar satele mici numite *Săcel*?

2. Avem 14 sate cu numele de *Săliște* și numai 5 sate cu numele de *Săcel*, iar în *Muntenia* și *Moldova* avem un număr și mai mare de sate cu numele de *Siliște* (o altă formă pentru *Săliște*), dar nu avem decât un singur sat cu numele *Săcelul* (în jud. *Gorj*: comună rurală, cătun și stațiune balneară) și 2 sate cu numele de *Sătucul* (jud. *Buzău*). Cum pot să existe sate mari fără să existe alături și sate mici?

Obiecțiunile în aparență sunt serioase. În realitate ele confirmă cele spuse despre *Săliște*. Anume cu începerea secolului al XIV-lea apelativul-slav *selo* (și în consecință și numele toponimic *Săliște*) își pierde înțelesul lexical de sat în general și devine o noțiune pentru denumirea unui sat anumit, în deosebire de marea mulțime a satelor obișnuite. Și așa se face că avem două feluri de sate cu numele de *Săliște*: Unele (cele însoțite de sate cu numele de *Săcel*) anterioare secolului al XIV-lea, — și altele (cele cari nu sunt însoțite de sate cu numele *Săcel*) posterioare secolului al XIV-lea. (Această latură a problemei o vom analiza în capitolele viitoare).

NOTE PE MARGINEA DOCUMENTELOR.

3. Un „comes Scibiniensis“ la 1210?

Unii dintre istoricii unguri, germani și români pomenesc de un „conte Ioachim de Sibiu“, care în fruntea unei armate formate din „Sași, Olahi, Săcui și Peceneși“ ar fi fost trimis pe la 1210 de regele de atunci al Ungariei Andreiu al II-lea să ajute împăratului Bulgarilor „Asan Burul“ să ocupe Vidinul care nu voia să i se supună¹⁾.

De unde își iau istoricii informațiunile lor privitoare la acest conte Ioachim al Sibiului?

Nu există nici un document din epoca regelui Andreiu al II-lea în care să se pomeniască de o asemenea expedițiune în Bulgaria și nu există nici un document din acea epocă în care să se pomeniască de un „conte Ioachim de Sibiu“. Există numai un document din 1250, prin care regele Bela al IV-lea delimitează hotarele unei moșii pe care tatăl său, Andreiu al II-lea, o donase unui „conte Ioachim de Sibiu“ pentru servicii aduse lui.

Documentul acesta din 1250 este în fond o delimitare amănunțită a hotarelor moșiilor donate de regele Andreiu al II-lea contelui Ioachim, precizând că donațiunea acelei moșii după moar-

¹⁾ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*. București 1935. P. 323. „Între 1201 și 1211 are loc o expedițiune a comitelui de Sibiu Ioachim cu o armată alcătuită din Sași, Români, Săcui și Biseni...”

Dr. I. Lupas, *Istoria Românilor*. București 1930. „Asan Burul începu raporturi bune cu Ungurii. De acea la 1210, când avu să lupte contra Vidinului, care nu voia să i se supună, regele Andreiu al II-lea îi trimise în ajutor pe Ioachim, comitele Sibiului, cu oaste de Sași, de Români, de Secui și de Biseni”.

Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. Hermannstadt 1925. P. 29. „Im Jahre 1210 führt der Hermannstädter Graf... ein Heer... dem bulgarischen König zu Hilfe“.

N. Iorga, *Istoria Românilor*. București 1937. Vol. III. p. 116 este singurul care își exprimă îndoiiala în autenticitatea acestui document.

tea regelui Andreiu fusese revocată de Bela IV, apoi din nou confirmată fiilor contelui Ioachim. În introducerea documentului se pomenește de meritele acestui conte, căruia i se dă titlul de „Comes Scibiniensis“. Aceasta este partea care ne interesează și de acea o reproducem textual:

„...Proinde ad universorum tam praesentium quam posteriorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod nos volentes quendam possessionem nomine Sczolouna, quam a castro Szaladiensis quondam exemptam inclitae recordationis pater noster Iwachino comiti Scibiniensi bonae memoriae filio comitis Beche pro suis meritis multiplicioribus servitiis regalis privilegii more merito donaverat, filiis et universis eiusdem haeredibus immobiliter conservare...“ etc. (Urmează meritele beneficiarului): „Cum itaque Ascenus Burul imperator quondam Bulgarorum auxilium ab inclitae memoriae patre nostro contra infideles suos de Budino quondam ex amicitiae fiducia implorasset, rex ipse comitem Iwachinum associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis in subsidium illi transmisit, eum ille ductorem exercitus praeferendo; qui cum super fluvium Obozt pervenisset, tres duces de Cumania ipsis occurrentes cum eis praelium commiserunt, quorum duobus in illo praelio occisis tertium nomine Karaz comes Iwachinus victum transmisit ad regem...“ (Ioachim a făcut multe vitejii. Apoi) „Item in exercitu quem idem pater noster illustris contra Romanum ducem Rutenorum levavit, in quo conflictu idem dux capite fuit truncatus, comes Iwachinus subsidiose virtutis opera ostendit... Propter quae et alia multa servitia sua altae memoriae pater noster sibi et suis haeredibus haeredumque successoribus dictam possessionem Sczolouna in ius perpetuum contulit et donavit, regali privilegio confirmando“. (Documentul pomenește și de meritele succesoriilor, apoi după ce delimitează hotarele moșiei încheie:

„Datum Seurini per manus magistri Achillis praepositi Albensis, aulae nostrae vicecancellarii, anno dominicae incarnationis millesimo ducentesimo quinquagesimo et nono. Kalendis Iulii, regni autem nostri anno quintodecimo“.

Regele Bela nu pomenește în această diplomă de anul când tatăl său a făcut donațiunea lui Ioachim, nici de anul când a avut loc expedițiunea în Bulgaria. Nu cunoaștem diploma donațională a regelui Andreiu al II-lea decât din indicațiunile vagi ale acestei diplome din 1250 a lui Bela IV.

Istoricul ungar *Karácsonyi János*²⁾ a căutat să stabilizească anul expedițiunii pe cale de deducțiuni. El a fixat expedițiunea la anul 1210, sprijinindu-se pe următoarele considerațiuni: a) În diploma lui Bela se spune că „*comes Iwachinus*“ după expedițiunea în Bulgaria a luat parte și în războiul contra „*Romanum ducem Rutenorum*“, care a fost decapitat în acest război. Se știe că decapitarea lui a avut loc în 1211. Prin urmare, expedițiunea în Bulgaria a avut loc înainte de 1211; — b) Diploma lui Bela spune că împăratul bulgar i-a cerut ajutor pe baza prieteniei lor: „*ex amicitiaue fiducia*“. Relațiunile între Ungaria și Bulgaria au fost bune numai între anii 1208—1212. etc.

Karácsonyi merge apoi și mai departe în stabilirea împrejurărilor acestei expedițiuni spunând că „punctul de plecare al expedițiunii a fost Sibiul (din Transilvania) și armata de Saxoni, Olahi, Săcui și Biseni a plecat spre Vidin prin Turnul-Roșu, dealungul văii Oltului“. Cu alte cuvinte: Ioachim a fost conte al Sibiului, iar armata lui o armată formată din Sași, Români, Săcui și Biseni din Transilvania secolului al XIII-lea.

Concluziunile și constatările aceste sunt însă în flagrantă contradicțiune cu faptele istorice: la începutul secolului al XIII-lea, pe la 1210, când este vorba să fi existat acel „*comes Scibiniensis*“, — Sibiul din Transilvania abia ajunsese să fie un modest centru al unei organizațiuni bisericești de curând înființate („*Prepositura Cibiniensis*“, pomenită la 1191). Abstracție făcând de diploma privilegială din 1224 acordată de regele Andreiu Sașilor dela Sibiu, diplomă care este un falș³⁾, de o organizațiune politică a Sibiului, implicând și existența unui „*comes*“ al Sibiului, nu se pomeneste înainte de târziu a doua jumătate a secolului al XIII-lea (pentru întâiașdată la 1268: „*Benedictus palatinus iudex curie domini regis Stephani et comes de Scybinio*“, Zimm. no. 117).

Să examinăm mai deaproape acest document din 1250.

Diploma aceasta a regelui Bela al IV-lea a fost publicată pentru întâiașdată la 1874 într'o colecțiune de documente privitoare la istoria Croației, Slavoniei și Dalmaciei⁴⁾. A fost publicată însă numai într'un rezumat mai larg. În întregime a fost publicată pentru

²⁾ *Karácsonyi János*, Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210-ben. (In „Századok“, anul 1912, vol. 46).

³⁾ *Iosif Schiopul*, Diploma Andreiană din 1224 și alte diplome false sau falș interpretate. Cluj, 1934.

⁴⁾ *Kukuljević*, Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagreb, 1874—1875.

Intâiaşdată acum de curând de criticul istoric ungar *Szentpétery* în colecţiunea critică a documentelor regeşti din epoca dinastiei Arpadiane²⁾). Diploma ni s'a păstrat numai într'o simplă copie din secolul al XVIII-lea, fără ca copistul să fi spus de unde a copiat şi unde se găseşte originalul. După această copie s'au făcut şi cele două publicaţiuni. *Szentpétery* găseşte că documentul este de o redactare confuză şi că s'ar putea ridica multe obiecţiuni contra autenticităţii lui. El crede însă că toate aceste ar putea să se datorească numai copistului şi, dat fiind că într'un alt document din 1248 regele Bela confirmă erezilor lui „comes *Iwachinus*“ (aci fără „*Scibiniensis*“) o altă moşie, — nu se declară contra autenticităţii documentului.

Documentul poate să fie într'adevăr autentic în ce priveşte donaţiunea însăş, dar nu în ce priveşte expresiunea de „comes *Scibiniensis*“.

Cum se poate explica această contradicţiune? În modul cel mai firesc. Am spus că documentul din 1250 — unicul document în care se face pomenire de un „comes *Scibiniensis*“ pe la 1210, — există numai într'o simplă copie recentă, făcută de nu se ştie cine după nu se ştie ce original. În cel mai bun caz, (dacă admitem autenticitatea documentului), acel „comes *Scibiniensis*“ trebuie să fie prin urmare o greşală de copiat, cum mai sunt şi altele în acest document din 1250. Aşa spre exemplu: „*Datum Seurini*“ în loc de „*Datum Iaurini*“, anul 1259 în loc de 1250 şi altele. În original, dacă — repetăm — un original a existat vreodată, va fi fost un alt nume decât cel de „*Scibiniensis*“, un nume poate similar.

Care?

Donaţiunea făcută de regele Andreiu al II-lea lui „comes *Iwachinus*“ şi confirmată de Bela al IV-lea este o moşie „*Sczolouna*“, moşie care, cum arată şi delimitările, se găsea în Croaţia, în regiunea Varaşdinului. De acolo, din acele părţi era şi Ioachim. Ar fi prin urmare puţin logic să admitem că regele Andreiu al II-lea ar fi putut numi „comes“ al Sibiului din Transilvania (chiar dacă ar fi existat această instituţiune la începutul secolului al XIII-lea, ceace nu este cazul) pe un străin care nu cunoştea nici oamenii nici locurile din Transilvania. Din contră, este numai logic să presupunem că Andreiu a numit pe credinciosul său Ioachim „comes“ undeva în părţile în cari trăia.

²⁾ *Szentpétery Imre*. Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Budapest, 1923—1930. Nr. 926.

Dacă vom examina acum documentele privitoare la istoria Croației, Slavoniei și Dalmaciei dela începutul secolului al XIII-lea, vom da într'un mare număr dintre ele de un nume asemuiitor formei latinești a numelui Sibiu:

La 1210 (*Fejér*, CD. III. I. 100) regele Andreiu al II-lea răsplătește serviciile lui „*Domaldi comitis de Scebenig*“^o).

La 1220 (CD. III. I. 284) acelaș Andreiu se adresează „*fidelibus suis, civitati, clero Tragurii et populo Sibinicensi*“.

La 1221 (CD. III. I. 324) acelaș Andreiu vorbește de „*fideles nostri cives Sebenicenses*“.

La 1251 (CD. IV. 2. 97) regele Bela IV. spune: „*accedentes ad presentiam nostram fideles nostri Daniel comes Sibinicensis...*“

La 1253 (CD. IV. 2. 183) arhiepiscopul din Spalato se adresează către „*capitulum Ecclessie Sibinicensis*“.

La 1255 (CD. IV. 2. 308) regele Bela IV.: „*...de decimis etiam, quas... Episcopus vester per Sibinicensis subtraxerat*“.

La 1267 (CD. IV. 3. 426) un document eșit din cancelaria Episcopiei din Spalato este datat „*Actum in Sebenico*“.

Acest „*Scibinik*“, „*Sebenic*“, „*Sibinicensis*“, etc. este *Sebenico* de pe coasta dalmatină a mării adriatice. Acel „*Iwachinus comes Scibiniensis*“ va fi fost, prin urmare, în realitate un „*comes Scibinicensis*“, — titlu sau instituțiune care — cum am văzut — a existat deja la începutul domniei regelui Andreiu al II-lea, cât timp cel de „*comes Scibiniensis*“ — „*comite de Sibiu*“ răsare pentru întâia dată numai către sfârșitul domniei regelui Bela al IV-lea.

În orice caz, documentul din 1250 care ni s'a păstrat numai într'o simplă copie nu poate fi invocat drept un argument contrariu.

4. Două documente privitoare la episcopatul Milcovului.

Mai multe bule papale dela începutul secolului al XIII-lea pomenesc de înființarea unui episcopat pe seama Cumanilor încreștinași în acea epocă, — fără să dea însă vreă indicațiune în ce parte avem să căutăm acest episcopat. Există numai două documente din cari s'ar putea trage concluziuni precise — și unii istorici și trag — în ce privește întinderea geografică a acestui episcopat. Cum aceste două documente în acelaș timp mai sunt invocate de unii

^o *Szentpétery*, op. cit. Nr. 256 îndreaptă conform originalului „*Scibinik*“.

istorici și în alte discuțiuni istorice (în ambele se pomenesc și de Săcu) o analiză a lor este necesară.

La anul 1781, preotul reformat din Aita-de-mijloc (jud. Treiscaune) *Iosif Benkő* a publicat un studiu, am putea spune sensation, despre un străvechiu episcopat al Milcovului¹⁾ „fondat la începutul secolului al V-lea și restaurat în secolul al XI-lea“. Acest episcopat a fost o organizațiune bisericească națională a Săcuilor (de origine Hunică) și cuprindea înafară de ținuturile săcuesti și o parte a pământului săsesc și o parte dintre ținuturile de dincolo de Carpați, — spunea *Benkő* în studiul său.

Afirmațiunile aceste absolut nouă aveau însă nevoie de dovezi. Pentru a dovedi existența acestui episcopat în secolul al XI-lea, *Benkő* reproducea un document datat din 1096 care are următorul cuprins:

„*Laurentius in Dei nomine Ecclesie Milkoviensis Minister licet indignus, Presbyteris Siculorum de Keesd, Orbou et Seepus, Fratribus in Domino Venerabilibus, Salutem in omnium Salvatore. Sicut Fraternitatibus vestris, ceterisque Sympresbiteris nostre attendentie et per vos ac illos omnibus preconibus Evangelii traditum fuerat a Domino Michaele, bone recordationis predecessore nostro et sedis hujus, vero restitutore, usque hodie tamen in finem non perductum, qualiter collecta undique..... in edificationem Sedis et S. Ecclesie M..... universum populum hortarentur meminisse, hancEcclesiam prisco tempore, cujus memoriam rerum alterationes prope deleverunt, pro se cum pro suis antiquis parentibus fundatam, et duris temporibus conservatam, usque donec pot..... pari modo noverit per Prudentias Vestras et reliquum Clerum universus populus, ut quemadmodum insonuit plena zelo et pietate adhortatio Sanctissimi Patris Apostolici..... nec Regis Illustris contrar..... edictum, ita utriusque ordinis, tam Loofew, quam Giharlog vocati, militares et fortes viri, juniores presertim, quorum amor Salvatoris et spes sue mercedis corda implevit, et sine destructione sua... sanctam ad terram, quam ipsi pedes Domini nostri Jesu Christi redemptioni nostre dicaverunt, ab hostibus nominis Christi violenter occupatam pro opportunitate Christiolarum, Domino adiuvante et eternam beatitudinem donante, reoccupandam.... tali modo armat.... ex septem Castris, Vos autem Clerus orationes continuas fervidissime ad Christum Deum pro f... fundatis, ut attolat*

¹⁾ *Josephus Benkő*, Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis per terram Transylvanicam... explanatio. Viennae, 1781.

vexillum victoriae amantibus nomen suum, et pro eo sanguinem fundere non reformidantibus.... Dominice incarnationis MXCVI...ta“.

Documentul acesta ar fi fost într'adevăr o dovadă incontestabilă, — dacă ar fi fost un document autentic. Dar însuș Benkő spunea că a copiat acest document după o copie făcută la sfârșitul secolului al XVI-lea după o copie făcută la începutul secolului al XV-lea de un oarecare Sas din Mediaș. Copia, pe care n'a văzut-o nimeni înafară de Benkő, ar fi avut mențiunea copistului sas: „*Ego Joannes Rhener de Medgies, Reverend. P. Domini Thomae Decani Brassoviensis et Plebani Scriba, praesentem paginam mancipitate abundantem transumpsi e libro Decan. de Scepusi 1408“.*

Fiirește, în arhiva decanatului „*de Scepusi*“ (Szepes unul dintre vechile 3 scaune cari constituiau județul Treiscaune) nu există nici urmă de un original sau vreo reminiscență că un astfel de original ar fi existat vreodată. Documentul este o născocire a lui Benkő. Chiar numai pomenirea numelui de „*Septem Castra*“ la 1096 este o suficientă dovadă că documentul nu poate fi autentic. De acea și cei cari recunosc autenticitatea lui admit că data documentului nu poate fi 1096, ci trebuie să fie 1396, — copistul făcând o eroare la copierea datei. Sub această dată de 1396 este documentul publicat și de Szabo (Székely Oklevéltár) și N. Densușianu (Documente).

* * *

Să trecem la al doilea document.

Acest episcopat al Milcovului, — mai spune Benkő — e identic cu episcopatul cuman dela începutul secolului al XIII-lea, când i s'a schimbat numele din Episcopat al Milcovului în cel de Episcopat Cuman. Și pentru a dovedi această identitate, Benkő publică un nou document, un fragment de scrisoare de conținutul următor:

„*Theodoricus... Quid vobis efficit nominis mutatio, eadem manente Episcopatus erga vestram Nationem ratione et virtute? Nonne in Ecclesia Christi D. lupum et agnum una pasci convenit? Quidni etiam Siculum cum Cumano Olachoque? Respicitne Deus personam? acceptos habet e quavis natione qui eum timent et operantur justitiam, et e diversitate gentium linguarumque in unitatem fidei suos congregat. Audite Apostolum dicentem, non esse Graecum vel Judaeum, non Barbarum vel Scytham...“*

Și acest document, acest fragment de scrisoare nedată (datată numai de *Benkő*: 1228) este o simplă copie „descoperită“ de *Benkő* între copiile Sasului din Brașov *Josef Teutsch*, care ar fi scris pe copie mențiunea: „*Litere Theodorici Episcopi ad Decanos Zekelios*“.

Lipsa de orice valoare a acestui petec de hârtie este mai presus de orice îndoială. Criticul istoric ungar *Karácsonyi* declară „documentul“ un fals (cum considera drept fals și documentul din 1096). Chiar de acea este surprinzător cum a putut acest petec de hârtie să inducă în eroare pe unul dintre istoricii unguri cei mai serioși și mai cu autoritate ai istoriografiei ungurești, — pe *Pauler Gyula*. Opera lui *Pauler*, publicată la sfârșitul secolului trecut și premiată de Academia ungară de științe cu unul dintre premiile ei cele mai mari, a rămas până astăzi cea mi științifică istorie a Ungariei și națiunii ungurești în epoca dinastiei Arpadiane (secolele X—XIII). Multe dintre comentariile lui critice cari însoțesc lucrarea (două capitole speciale) și numeroasele note sunt și azi considerate drept rezultate definitive ale cercetării și critice istorice.

Și totuși, în volumul al II-lea al istoriei citează acest document ca dovadă că episcopatul cuman dela începutul secolului al XIII-lea a fost într'adevăr un episcopat al Săcuilor, Cumanilor și Valahilor, spunând: „Mitropolitul Strigoniului a însărcinat pe călugărul dominican Theodoricus ca în colțul sudestic al Ungariei, dincolo de prisăci, în județul de azi Treiscaune, în Țara Bârsei și la poalele de miazăzi ale Carpaților să fie episcop pentru Săcui, Olahi și Cumani, pentrucă nu mai există — așa spune apostolul — nici Grec, nici Evreu, nici Barbar sau Schit și în biserica Domnului lupul paște lângă miel...“²⁾

Acest episcopat cuman al Săcuilor, Olahilor și Cumanilor există numai în baza documentelor false născocite de *Benkő*.

* * *

De altfel puțină încredere se poate pune și în documentele autentice pe cari le publică *Benkő* în lucrările sale. Senzațiunile istorice cu cari voia să atragă atențiunea lumii asupra persoanei sale aveau nevoie să fie dovedite și pentru a le dovedi, *Benkő* fie că inventa documente doveditoare, fie că „friza“ documentele autentice în așa fel încât să permită să fie interpretate în favorul senzațiunilor sale.

²⁾ *Pauler Gyula*, A Magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Budapest, 1899. Vol. II. p. 98.

La fel a procedat *Benkő* și în alte domenii în afară de cel istoric. Așa la 1796 a publicat o mică broșură, tot senzațională, despre descoperirea în satul său parohial Aita-de-mijloc a unui arbore de mare valoare. Până la această descoperire, spunea *Benkő*, în Transilvania era cunoscută numai varietatea „*Rhus Cotinus*“ a acestui arbore, care se importa, pentru tăbăcărit, din Moldova și avea și în ungurește numele românesc de „*Szkumpia*“ (*Scumpia*)³⁾. *Benkő* anunța în broșura sa că a descoperit varietatea mult mai bună în calitate „*Rhus Coriaria*“, care poate să înlocuiască produsul din Moldova. *Benkő* oferia tuturor să le pună la dispoziție „nu care întregi, dar cât poți încărca pe un cal“ din acest arbore. Pentru această descoperire *Benkő* a primit dela Împăratul Francisc I o medalie de aur în greutate de 20 de galbini. În realitate, *Benkő* nu poseda din acest arbore decât un singur exemplar, cum a constatat cu uimire un prieten al său, Sas din Sibiu, cu ocaziunea unei vizite făcute la Aita-de-mijloc⁴⁾.

³⁾ *Benkő József*, A középajtai Szkumpia.... és annak kordovány bör készítésére való haszna 1796 esztendőben. (Fără indicarea locului) 16 pag.

⁴⁾ *Siebenbürgische Provinzialblätter*. Hermannstadt 1805. pag. 74. „Reisebemerkungen naturhistorischen Inhalts“: „Auffallend war es, dass er von dem Gerberbeum (*Rhus coriaria*)... den er in seiner Abhandlung hierüber dem Publikum in beliebiger Quantität zum Verkaufe anträgt, nur ein einziges Exemplar besass“.

M. PERLBACH ȘI DOCUMENTELE ORDINULUI TEUTON.

În istoriografie nici o „autoritate“, oricât de consacrată ar fi ea, nu poate egala în greutate un fapt sau un document. Și cele mai mari „autorități“ pot să greșiască — în urma ignorării unui fapt sau a unui document. În discuțiuni istorice nu este, prin urmare, la locul lui să invoci contra unui argument de fapt o „autoritate“, spunând spre ex. că „chestiunea aceasta a fost definitiv tranșată prin studiul magistral a lui...“ sau alte fraze de aceeași natură. Frazele acestea nu pot avea valoarea unui contra-argument valid. Faptelor trebuie să li se opună — fapte, argumentelor — argumente, cari ele pot fi împrumutate dela „autorități“.

Ne oprim la un caz special din multele cazuri cari ar putea ilustra teza noastră.

În anul 1904, istoricul polon *W. Ketrzynski*, directorul institutului național din Lemberg, a publicat un studiu istoric despre activitatea Cavalerilor Teutoni în Prusia Orientală. În cadrele acestui studiu a analizat și documentele mai vechi ale Ordinului Cavalerilor Teutoni, arătând că dintre 16 documente analizate 1 este suspect, 6 sunt greșit interpretate, iar 9 sunt falșuri ale Ordinului¹⁾. Între altele a contestat și autenticitatea diplomei din 1222 a regelui Ungariei Andreiu al II-lea, prin care le donează Cavalerilor Teutoni „*terram Burza nomine*“ (Țara Bârsei). Acestui studiu i-a răspuns istoricul german *Max Perlbach* într'o recenziune publicată într'o mare revistă istorică germană, apărând autenticitatea documentelor contestate și în special apărând autenticitatea diplomei din 1222 a regelui Andreiu²⁾.

Istoricii Transilvaniei consideră această recenziune drept literă sfântă. Așa o revistă germană spune că „ea risipește cu superioritate nedumeririle ridicate“³⁾, iar o revistă istorică românească

¹⁾ *Dr. Wojcieh von Ketrzynski*, *Der deutsche Orden und Konrad von Masovien*. Lemberg, 1904, p. 185.

²⁾ *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*. Innsbruck, 1905. Vol. 26.

proclamă că recenziunea este „un articol peste care nu se poate trece“⁴⁾, fără ca revistele să arete însă și argumentele lui *Perlbach*.

În realitate recenziunea lui *Perlbach* („cel mai bun cunoscător al documentelor vechi privitoare la Ordinul Cavalerilor Teutoni“, cum îl numește o altă revistă germană⁵⁾, se reduce la o serie de afirmațiuni parte necontrolate, parte profund eronate.

Istoricul polon invocase contra autenticității diplomei din 1222, a regelui Andreiu al II-lea două argumente principale: a) diploma din 1222 nu este decât contopirea unor diplome mai vechi datate din 1211 și 1212, și b) Papa Grigore al IX-lea publică la 1231 diplomele privilegiale acordate Cavalerilor Teutoni de către regele Andreiu, dar între aceste diplome nu este și diploma din 1222. Prin urmare, Papa Grigorie desavuiază existența ei.

Perlbach caută să infirme aceste două argumente.

În ce privește argumentul dintâiu, recunoaște și el că diploma din 1222 nu este decât o nouă redactare, unitară, a diplomelor din 1211 și 1212 și nu o nouă diplomă donațională, — dar adaugă că faptul acesta este un fenomen obișnuit în diplomația germană medievală, „în cea ungurească ce-i drept un fenomen mai rar“. Și pentru a infirma constatările criticului ungar *Fejérpataky*, că diplomația ungurească nu cunoaște această practică a diplomelor provizorii („*Vorurkunde*“, cari ar fi diplomele din 1211 și 1212), spune că această practică totuși a existat, precizând că „între documentele abatiei Sfântului Martin se găsesc câteva exemple chiar din timpul regelui Andreiu al II-lea“ și le citează în felul următor: „1228 și 1229, Wenzel Corpus diplomaticus Arpadianus continuatus I. nr. 146 și 155, 1213 și 1223, Wenzel Corpus dipl. Arp. cont. VI. nr. 65 și 220“.

Atât și nimic mai mult, nici o citațiune din documente. Trebuie să-l credem prin urmare pe *Perlbach* pe cuvânt. Și dacă l-am crede pe cuvânt, ar fi infirmată constatarea criticii istorice ungrești că diplomația ungurească nu cunoaște practica diplomelor provizorii. Noi însă nu-l credem pe cuvânt, ci căutăm să verificăm mărturiile lui. Și bine facem, pentru că în nici unul dintre cele 4 documente pomenite, date de regele Andreiu la cererea abatiei

³⁾ *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, Hermannstadt 1933, p. 274: „Die erhobenen Bedenken zerstreut überlegen Max Perlbach“.

⁴⁾ *Revista Istorică*, București 1920, Oct.—Dec.

⁵⁾ *Korrespondenzblatt*, Hermannstadt 1905, numerele 9—10, într-o recenziune scrisă de R. Br.

Sftului Martin, nu este vorba de o confirmare, din partea regelui Andreiu, a unei diplome date de el anterior în mod provizoriu. În toate cele 4 documentele pomenite, regele Andreiu confirmă diplome date de alții: sub nr. 146 (anul 1228) confirmă, reproducându-o în transsumpt („*quarum tenor talis est*“, este formula), o hotărâre a Arhiepiscopului din Kalocsa în chestiunea „*piscina Mirot*“. — Sub nr. 155 (anul 1229), regele Andreiu confirmă, reproducându-le, mai multe hotărâri ale Palatinului Nicolaus. — Sub nr. 65 (anul 1213), confirmă o diplomă, nedată, a regelui Ladislau și una a regelui Solomon, — iar sub nr. 220 (VI, anul 1223) confirmă din nou diploma regelui Ladislau și în aceaș vreme și posesiunea unei moșii *Sala*.

Unde este vorba în aceste documente de confirmarea de către Andreiu a unor diplome ale lui mai vechi? Mai vechi, date în mod provizoriu? Pentru a dovedi afirmațiuni ce nu se pot dovedi, *Perlbach* falsifică mărturiile documentelor.

În ce privește argumentul al doilea al istoricului polon, anume că Papa Grigorie nu pomeneste la 1231 de diploma donațională a regelui Andreiu al II-lea din 1222, — *Perlbach* caută să-l infirme spunând că „Papa Grigorie n'a publicat la 1231 și diploma din 1222, deoarece acea diplomă era deja confirmată de antecesorul său Papa Honoriu al III-lea la 1222“ și prin urmare nu mai avea nevoie de o nouă confirmare. *Perlbach* prezintă anume bula din 1231 a Papei Grigorie al IX-lea drept o bulă prin care se confirmă diplomele datate din 1211 și 1212, sprijinindu-și afirmațiunea pe colecțiunea de documente alui Zimmermann—Werner⁶⁾. Această colecțiune spune într'adevăr în regestul bulei din 1231 în care se dau în transsumpt diplomele din 1211 și 1212 că „Papst Gregor IX bestätigt die Urkunden des Königs Andreas II für den deutschen Orden im Burzenlande aus den Jahren 1211 und 1212“. *Perlbach* s'a mulțumit cu citirea acestui regest, fără să mai citească și bula însăș, și pe baza citirii numai a regestului a crezut că poate infirma argumentul istoricului polon. Regestul colecțiunii în chestiune este însă fals, pentru că în bula din 1231 nu este vorba de o confirmare a diplomelor din 1211 și 1212, ci de declararea lor ca adevărate diplome donaționale ale regelui Andreiu al II-lea și astfel Papa Grigorie într'adevăr declară diploma din 1222 ca falsă pentru că n'o amintește⁷⁾.

⁶⁾ Zimmermann—Werner, Urkundenbuch.

⁷⁾ Ve-i mai amănunțit: „*Dacia Istorică*“, nrul 1, p. 10.

Dar *Perlbach* n'a citit bula însăși ci numai regestul ei, cum la fel n'a citit decât numai regestele și celorlalte bule privitoare la Cavalerii Teutoni și „*terra Burza*“. *Perlbach* a discutat cu istoricul polon numai pe baza citirii superficiale ale unor regeste și nu pe baza studiului documentelor înșele. Dacă *Perlbach*, spre exemplu, ar fi studiat bula din 1222 a Papei Honoriu al III-lea prin care confirmă diploma donațională a regelui Andreiu, ar fi constatat că bula din 1222 a Papei Honoriu al III-lea nici nu există în registrele Vaticanului, ci numai în Arhivele Ordinului Cavalerilor Teutoni din Königsberg (unde a fost descoperită numai către finele secolului al XVIII-lea). În registrele Vaticanului nu există decât o altă bulă a Papei Honoriu al III-lea, datată tot din 19 Decembrie 1222, dată tot Cavalerilor Teutoni, dar nu de regele Ungariei Andreiu al II-lea, ci de regele „*Odoacer Rex Boemorum tertius*“ care le confere anumite privilegii în Boemia și Moravia. Prin urmare nu numai Papa Grigorie al IX-lea desminte existența diplomei donaționale din 1222, ci o desmint și registrele Vaticanului, în care sunt trecute bulele eșite din cancelaria papală, dar nu este trecută și bula din 1222 a Papei Honoriu al III-lea.

Că *Perlbach* discută chestiunea autenticității diplomelor fără a fi citit mai mult decât registrele lor, se dovedește și în alte cazuri. El constată, că să dăm un alt exemplu, că diploma regelui Andreiu din 1222 ni s'a păstrat în 3 atestări din trei epoci diferite și subliniază că atât cancelaria regelui Rudolf la 1280, cât și cancelaria arhiepiscopului din Strigoniu la 1317 au avut înaintea lor originalul diplomei. Cele trei atestări sunt deci atestări ale aceluiaș original. *Perlbach* nu și-a luat însă osteneala să compare atestările aceste ale aceluiaș original — între ele, ci concludă în mod apodictic că „*unsere Urkunde entspricht durchaus dem in Ungarn feststehenden Kanzleigebrauch und kann daher nicht für eine Fälschung gehalten werden*“. Dacă *Perlbach* ar fi făcut această comparație (și ar fi trebuit s'o facă, dat fiind că era vorba de autenticitatea unei diplome care ni s'a transmis numai în aceste atestări și nu și în original), — ar fi constatat că între cele trei atestări există în câteva puncte esențiale divergențe atât de mari încât ele exclud existența unui original autentic.

Constatând mai departe că în bulele papale cu începeră dela 30 Aprilie 1224 se vorbește întotdeauna de „*terra Boza et ultra montes nivium*“, adaogă că acest „*ultra montes nivium*“ corăspunde „*genau dem ungarischen Namen der Walachei, Havasalföld,*

das Land jenseits der Schneeberge“, adică *Muntenia*. Dacă *Perl- bach* și-ar fi luat osteneala să citească diplomele regelui Andreiu al II-lea ar fi văzut că această „*terra montes nivium*“ nu există în diplomele donaționale, cari nu cunosc decât niște „*montes nivium*“ la hotarele dinspre *vest* ale lui „*terra Borza*“, — munții cari despart Țara Bârsei de Țara Făgărașului. „*Terra ultra montes nivium*“ n'ar putea deci să însemneze — presupunând că diploma din 1222 este autentică — decât cel mult Țara Făgărașului și nici decum Muntenia, care în documentele eșite din cancelaria ungu-rească n'a fost numită niciodată altfel decât „*partes transalpine*“.

Ușurința cu care *Perlbach* a neglijat studierea prealabilă a documentelor pe cari avea să le discute și a epocii din care sunt date aceste documente — îi devine deadreptul fatală când caută să explice o incongruență diplomatică pe care o găsim în diploma donațională din 1222 a regelui Andreiu al II-lea: dignitarii Ungariei înșirați în această diplomă sunt toți oameni necunoscuți, au toți nume „imposibile“ (cum spune istoricul ungar *Pauler*), nume pe cari nu le mai întâlnim ca nume de dignitari ai țării în nici un alt document. Incongruența aceasta trebuie explicată și pentru a o explica *Perlbach* invocă un argument din care nu rezultă ca concluziune autenticitatea diplomei, ci din contra indiscutabila ei neautenticitate.

Diploma regelui Andreiu al II-lea spune anume că s'a dat în timpul când dignitari ai țării erau: „*Theodoro filio Wetich palatino, Pousa filio nane Curiali, Nicolao Bachiensi, Tiburcio posoniensi, Helia Bichoriensi, Martino filio Michaelis Novicastro militibus existentibus et aliis multis comitatus tenentibus*“. Numele acestor dignitari nu le găsim, repetăm, nici înainte nici după 1222 în nici un alt document, înafară de această diplomă a Cavalerilor Teutoni. Apariția acestor dignitari într'un singur document a reținut și atențiunea criticeii istorice ungurești, care a ajuns la concluziunea că dela explicarea mulțumitoare a acestei incongruențe depinde autenticitatea diplomei⁸⁾. Istoricul ungar *Karácsonyi János* a crezut că poate să explice incongruența prin teoria că acei dignitari reprezintă un guvern de reacțiune, un guvern de scurtă durată, format din oameni ai opoziției care i-a impus regelui Andreiu al II-lea și bula de aur. Fără a sta mult pe gânduri, *Perlbach* își însușește această teorie repetând că acei dignitari reprezintă

⁸⁾ *Tagányi Károly*, „*Századok*“ Budapest 1893, p. 45.

„o reacțiune conservatoare care l'a silit pe regele risipitor să acorde bula de aur și să se supună unui control sever“⁹⁾).

Perlbach nu și-a luat însă osteneala să pună la cântar argumentul lui *Karácsonyi* (care de altfel n'a avut mult răsunet în critica istorică), pentrucă dacă l-ar fi pus la cântar ar fi constatat că: acel argument n'are nici o greutate.

Bula de aur a fost impusă regelui Andreiu al II-lea de către opoziție, de către o opoziție care ar fi dat și noul guvern, — aceasta este teoria. Scopul bulei era să împiedece în viitor politica de risipă a bunurilor țării și politica bunului plac urmată de regele Andreiu și oamenii lui. Bula de aur dispune între altele că „străinii să nu poată dobândi slujbe în țară fără consimțământul țării“ („*Si hospites, videlicet boni homines, ad Regnum venerint, sine consilio Regni ad dignitates non promoveantur*“) și înainte de toate ca „să nu li se doneze nici să nu li se vândă străinilor pământuri, iar cele donate sau vândute înainte să fie oferite indigenilor spre răscumpărare“ („*Possessiones extra regnum non conferantur; si aliquae collate, vel vendite, populo Regni ad redimendum reddantur*“). În confirmarea din 1231 a acestei bule de aur după „răscumpărare“ se mai adaugă „sau să li se reia fără alta“ („*...reddantur, vel simpliciter recipiuntur*“).

Dispozițiunile aceste erau îndreptate contra străinilor cari subdomnia regelui Andreiu se așezaseră în țară. Istoricul ungar *Homán Bálint* spune chiar că această dispoziție îi viza poate în mod direct și pe Cavalerii Teutoni¹⁰⁾.

Se prea poate ca această opoziție să fi impus regelui și un guvern nou, un guvern al opoziției, drept garanție pentru respectarea bulei de aur. Ceace nu se poate însă este, ca acest guvern, venit ca un protest contra politiceii de risipă a regelui, să-și reducă misiunea la încălcarea principiilor pe cari le proclamase în bula de aur. Ceace nu se poate este ca acest guvern al opoziției, eșit

⁹⁾ *Mitteilungen* „das wir es hier mit einer konservativen Reaktion zu tun haben, die den verschwenderischen König zwang sich durch Erlass der goldenen Bulle einer starken Kontrolle zu unterwerfen“.

¹⁰⁾ *Homán Bálint*, Magyar Történet. Budapest, P. 80. „A külföldieket minden birtokszerzéstől eltiltja Endre király és a multban kapott vagy vásárolt birtok eladására kötelezi, nyilván a Gertrud halála után hazájukba visszatért német birtokosokra és talán a német lovagrendre is célozva“.

din nemulțumirea generală contra politicii de risipă a regelui, să înceapă el însuși cu un act de risipă impunând regelui să le doneze unor străini (Cavalerii Teutoni) un întreg colț de țară (Țara Bârsei).

Existența unui guvern al reacțiunii (pe care *Perlbach* îl admite) este prin urmare cea mai clasică dovadă că diploma donațională a regelui Andreiu al II-lea din 1222 trebuie să fie un falș¹¹⁾.

¹¹⁾ Despre documentele Ordinului Cavalerilor Teutoni și în special despre documentele lor privitoare la „*terram Burzam nomine*” va mai fi vorba în aceeași revistă, care la timpul său le va reproduce și în facsimil.

CRONICA NOTARULUI ANONIM AL REGELUI BELA

II.

Autorul își zice „*quondam bone memorie gloriosissimi bele regis hungarie notarius*“, — „odinioară notar al gloriosului rege al Ungariei Bela de bună pomenire“.

În mod firesc se pune întrebarea: sub care rege cu numele Bela a fost magistrul *P* — notar?

Ungaria a avut patru regi cu numele Bela, cari au domnit I-ul dela 1061—1063, al II-lea dela 1131—1141, al III-lea dela 1173—1196, iar al IV-lea dela 1235—1270.

Care dintre acești 4 regi cu numele Bela este regele Bela al notarului *P*? Nu găsim nicăiri nici o indicațiune, nici o aluziune care să ne călăuziască. Atât doar se desprinde din prolog că notarul și-a scris cronica după moartea regelui *Bela* — oricare ar fi el —, pentrucă pomeneste de el ca de „*bone memorie*“. Nici numele notarului indicat prin inițiala *P*. nu ne dă nici o indicațiune. Nu se cunoaște nici un notar al nici unui rege cu numele Bela al cărui nume să fi început cu *P*. Aceasta a și determinat pe unii dintre istorici și paleografi să vază în litera *P* nu inițiala unui nume, ci prescurtarea prefixului *pre* (*prae*) și să citiască: „*predictus magister quondam...*“ etc. Acești critici și paleografi au invocat în sprijinul lor argumentul că așa poate fi explicat și faptul că pagina întâi a manuscrisului este albă: Copistul va fi lăsat pagina întâi albă ca acolo să scrie cu litere ornamentale titlul operei și numele autorului, dar din cauze necunoscute n'a mai ajuns s'o facă. Explicațiunea aceasta trebuie însă abandonată. Paleograful *Jakubovich Emil*, cercetând manuscrisul original cu ajutorul razelor ultraviolete, a descoperit anume urme de scrisoare și pe pagina întâi: copistul își începuse cronica pe pagina întâi, dar făcând dela început o oarecare greșală, a șters — răzând-o — scrisoarea și a reînceput copia pe pagina a 2-a. *Jakubovich* a mai arătat prin:

exemple citate din original că „*predictus*“ la începutul unei fraze nu este scris niciodată prescurtat, ci întotdeauna întreg¹⁾).

La stabilirea epocii nu putem porni, prin urmare, nici dela numele regelui Bela, nici dela numele notarului lui. Trebuie să alegem o altă cale, o cale nouă.

Notarul anonim în nenumărate rânduri aduce în legătură trecutul cu prezentul. Scopul operei lui nici nu este altul decât să explice cum au ajuns Ungurii și Ungaria să fie cece erau în epoca în care notarul își scria cronică.

Această epocă el o îndică când prin „*ad hodiernum diem*“, când prin „*ad presens*“, când prin „*nunc*“.

În cap. 1 spune că locuitorii Sciției se numesc Dentumoger „*usque in hodiernum diem*“; — în cap. 5 spune că cei șapte șefi ai Ungurilor se numesc Hetumoger „*usque in hodiernum diem*“; — în cap. 10. spune că împreună cu ducele Almus au venit în Pannonia și mulți Ruteni „*quorum posteritas usque in hodiernum diem*“ trăiesc în diferite părți ale Ungariei; — în cap. 42 pomenește de cântecele și legende populare cari au păstrat amintirea faptelor mari „*usque in hodiernum diem*“; — în cap. 44 pomenește de ocuparea de către Sepel a unei insule pe Dunăre, insulă care se numește după el Sepel „*usque in hodiernum diem*“; — în cap. 46 pomenește de un castru care se numește Curzan „*usque in hodiernum diem*“; — în cap. 50 pomenește de cucerirea unor regiuni pe cari Ungurii le stăpânesc „*usque in hodiernum diem*“.

În cap. 20 spune că locurile pe cari au călcat Ungurii sub Almus și Arpad Ungurii le dețin „*usque ad presens*“; — în cap. 7 pomenește de dibăcia ca vânători a Ungurilor, dibăcie prin care Ungurii întrec toate celelalte ginți „*a die illo usque ad presens*“; — în cap. 13 spune că Ungurii s'au numit „*Hungarii*“ dela castrul „*Hungu*“ și numele acesta le-a rămas „*usque ad presens*“; — în cap. 17 spune că căpetenia ungurească Budrug a ridicat un castru care „*nunc in presentia*“ se numește Hymusuduor.

În cap. 1 spune că cetatea lui Atila „*nunc*“ se numește Buduar; — în cap. 11 spune despre un castru că „*nunc*“ se numește Sunad; — cap. 15: castrul care „*nunc*“ se numește Ketelpotaca; — cap. 16: Turzol a fost cel dintâiu care s'a suit pe un munte care „*a die illo usque nunc*“ se numește muntele Turzol; — cap. 17: un

¹⁾ *Jakubovich Emil*, P. Mester, (Adalékok az Anonymus kérdéshez). In „Emlékönyv Dr. Graf Klebelsberg Kuno... működésének emlékére“. Budapest 1925.

munte la care au ajuns primii Unguri se numește „*a die illo usque nunc*“ — muntele Zerenche; — pământul dăruit cu acel prilej unor credincioși urmașii lor îl dețin „*usque nunc*“; — cap. 20: primii Unguri au ridicat un castru în locul „*ubi nunc est Zobolsu*“; — cap. 21 despre acelaș castru: „*castrum quod nunc castrum Zobolsu nuncupatur*“; — au ajuns apoi Ungurii la un castru care „*nunc vero Saruuar vocatur*“; — cap. 28: un pământ dăruit de Arpad unui Cuman este deținut de urmașii lui „*usque nunc*“; — cap. 31. Ungurii au ajuns până la un loc care „*nunc vocatur Mis-coucy*“; — cap. 32 apoi au construit un castru care se numește „*nunc castrum Ursuur*“; — cap. 32 și au ajuns la un loc care se numește „*nunc castrum Borssod*“; — cap. 37. „*mons ille a die illo usque nunc mons Zubur nuncupatur*“; — cap. 39 „*a die illo usque nunc*“; — cap. 44 „*ubi nunc este castrum Budrug*“; — cap. 45: „*qui nunc dicitur Sobamogera*“; — cap. 50 „*que nunc Vertus vocatur*“; — în cap. 37 pomenește de niște râuri „*quorum nomina hec sunt usque modo*“...

Trecutul și prezentul, eri și azi sunt cadrele între cari se cuprind evenimentele pe cari cronicarul și-a propus să le lămuriască prietenului său. În mod logic se pune deci întrebarea: cari sunt evenimentele cele mai nouă de cari pomenește sau la cari face autorul aluziune, — pentru că „*azi*“, „*acum*“, „*în prezent*“ — în mod logic trebuie să fie apropiat de aceste evenimente?

Cum am amintit mai sus, cronica se termină cu povestirea domniei ducelui „*Tocsun*“ (942—972). În cursul povestirii evenimentelor petrecute până la 972, autorul pomenește însă — cu anticipație — și de evenimente mult posterioare epocii ducelui Tocsun.

În cap. 24 spune că Tuhutum a ocupat în epoca descălecării pe seama sa și a urmașilor săi „*terram ultra silvanam*“, adăogând că urmașii lui au și stăpânit acel pământ până în timpul regelui Ștefan cel Sfânt și că l'ar fi stăpânit și mai mult „*si minor gyla cum duobus filiis suis biuia et bucna Kristiani esse voluissent et semper contrarie sancto regi non fecissent*“. Deposedarea aceasta a fiilor lui Tuhutum la cari face autorul aluziune s'a întâmplat pe la 1002.

În cap. 25 spune că una dintre căpeteniile Ungurilor cu numele *Ketel* a primit dela Arpad un pământ care „*nunc Ketelpotaka vocatur*“. Urmașii lui l'au stăpânit „*usque ad tempora andree regis, filii calvi ladislay*“. Acest rege Andreiu, continuă autorul, a

avut nevoie de acel pământ din 2 cauze: „*unum quia utilis regibus erat ad venationem, secundum... quia timebat adventum imperatoris theotonicorum, ut ne ulturus sanguinem petri regis hungariam intraret*“. Regele Andreiu (I), fiul lui Ladislau Pleşuvul, a domnit dela 1047—1061, iar regele Petru de care se pomeneşte i-a premers în domnie (1044—1046). Acest Petru fusese nepot de soră al regelui Ştefan cel Sfânt şi uzurpase tronul cu ajutorul împăratului german, dar în cele din urmă a fost detronat de Unguri şi a murit ca prizonier (1046). De acea teama de răzbuirea împăratului german.

În cap. 32 spune că după descălecarea Ungurilor în Panonia, ducele Arpad a donat „*in silva matra*“ o mare întindere de pământ lui Edu şi Edumen, din cari „*longo post tempore rex samuel descendit qui pro sua pietate oba vocabatur*“. Acest rege Samuil Aba (apa, tatăl) a domnit dela 1042—1044.

Aceste sunt toate evenimentele mai nouă decât epoca lui Tosun de cari pomeneşte sau face aluziune notarul anonim. El nu pomeneşte de nici un alt rege al Ungariei înafară de cei 3 regi dintâi cari au domnit după regele Ştefan: Petru (1039—1042 şi a doua oară 1044—1046), Samuil (1042—1044) şi Andreiu I. (1046—1069). În mod logic putem, deci, concluda că el n'a cunoscut alte evenimente şi alţi regi şi că aceste evenimente sunt cele mai apropiate de epoca, că aceşti regi sunt singurii regi cari au domnit înainte de epoca în care notarul anonim îşi scria cronica. Dacă notarul ar fi cunoscut şi alte evenimente, alţi regi mai apropiaţi de limita în timp precizată prin „*usque ad hodiernum diem*“, „*usque ad presens*“, „*usque nunc*“, — nu poate să încapă nici o îndoială că notarul ar fi făcut aluziune şi la aceste evenimente, şi la aceşti regi, arătând cum au influenţat istoria Ungariei. Dacă până la limita acea în timp, pe care notarul o subliniază în fiecare pagină şi cu care aduce veşnic în legătură trecutul, s'ar fi petrecut şi alte evenimente importante, ar fi domnit şi alţi regi, notarul n'ar fi trecut în tăcere peste aceste lucruri şi ar fi făcut aluziune la ele, cum a făcut aluziune la regii cari au domnit multe generaţiuni şi la evenimentele cari s'au petrecut multe generaţiuni după timpul pe care îl descria la un moment dat (cum am arătat în cele precedente).

Faptul că nu pomeneşte de alţi regi ai Ungariei şi de alte evenimente importante pentru istoria Ungariei, de regi şi evenimente *posterioare* mijlocului secolului al XI-lea, nu poate fi explicat decât

remunerare. qđ castri nē suad nācipit. Qđ ultra. Qm̄ p̄mouā
v̄x ū alui et sui p̄mates acquiescentes silis rathens inuauē
rium. p̄xim firmissimā fecerunt. Duces eū victor
noy. ut ne de sedib; suis expellerent filios suos ut supra
dixim̄ in obsides dederunt. cū munerib; ū numeratis. Tūc
dux galicie. duo milia sagittarū et .iiij. milia rusticorū ante
ire p̄cepit. q̄ eis p̄ filiam hōuol uiam p̄parauit usq; ad
finem hung. Et omnia iumenta eorū uictualib; et aliis
necessariis onerauit. et pecudes ad uictū donauit sū nume
ro. Tūc .vij. p̄ncipales p̄sone quę herunoger dicunt. et
hij. .vij. duces amauox q̄ nomina supra dixim̄ una ē
cognatis et famulis ac famularib; silio et apilio rathengz
galicie sunt egilli in r̄m p̄mome. Et sic uementes per
filiam hōuol ad partē hung descendunt. Et cū illuc
p̄uenissent. locum quē p̄mo occupauerunt. Om̄itas no
minauerunt eo qđ cum maximo labore ad terram quā s̄ ad
optabant p̄ueniant. Tūc ibi p̄ rege laborū suorū .xl. die
p̄manserunt. et terram ut quā dia potest dilexerunt. sciam
ū habitatores t̄re audientes aduentū eorū timuerunt ualde.
et sua sponte se almo duci subuolauerunt. eo qđ audie
runt alimum ducem de genere athule regis descendisse. Et
licet homines fuissent salam ducis. tam̄ cum magno hono
re et timore seruebant almo duci. om̄ia que sunt neces
saria ad uictum sicut decet dño suo offerentes. Et talisq;
mor et tremor irruerat sup̄ habitatores t̄re. et adit alim
ē duci et suis p̄matib; sicut serui ad suos p̄b̄l dños. Et
laudabant eis fertilitatem t̄re illi. et narrabant quā mor
mo athala rege magi hemus p̄auis duxs salam̄ dix̄ de
bulgaria egit. auxilio et silio unipitoris grecorū p̄occupauit.
r̄m r̄m illam. Q̄t̄ etiam ipsi sciam de t̄ra bulgare
ducti fuerunt ad finem rathenox et q̄nt̄ nunc sa
lam̄ dux eorū se et suos tenet. et quē potestans esse
circa suos uicinos. De hung castro.

unc dux alui et sui p̄mates audientes talia leuiores

numai așa, că notarul nu avea cunoștință de acele lucruri, fiindcă ele se petreceau *după* epoca pe care o preciza ca „*usque hodiernum diem*“, adică *după* epoca în care scria.

Cu alte cuvinte, s'au petrecut *după* epoca în care a trăit notarul anonim.

Să trecem în revistă evenimentele mai importante cari s'au petrecut în epoca cuprinsă între domniile celor 4 regi cu numele Bela (1063, când a murit Bela I și 1270 când a murit Bela IV).

Notarul anonim vorbește de drumul pe care au venit Ungurii în Panonia, de drumul pe la Chiev, — și nu pomenește că pe acolo au venit și Tătarii cari în 1241 au invadat, ocupat și prădat Ungaria timp de doi ani. Notarul pomenește de ocuparea Chievului de către Unguri, dar nu pomenește că acelaș Chiev a fost completamente distrus de Tătari cu prilejul invaziunii pomenite.

Notarul nu face aluziuni la cruciatele cari au trecut aproape toate prin Ungaria (prima la 1096, a doua la 1147, a treia pe la 1202, atingând coasta dalmatină), — deși aceste treceri prin Ungaria — mai ales cea a cruciaților din prima cruciată — stârniseră mari nemulțumiri. Primele trupe de cruciați cutrieraseră Ungaria prădând și jefuind, încât regele Coloman fusese nevoit să-i alunge cu forța din țară, — cum povestesc cronicile de mai târziu.

Notarul vorbește în repeșite rânduri de expedițiunile ungurești în Germania, de lupte cu Teutonii, dar nu face nici o aluziune la vecina directă a Ungariei, la Austria, de care se pomenește deja la 1143 („*Luipoldus iunior marchis de Austria*“) și care la 1156 era deja ducat independent („*Austrie ducatum*“). Vorbește de luptele cu Germanii din secolul al X-lea, dar nu pomenește de victoria ungurească asupra Germanilor la 1146 lângă Leitha în Austria.

Nu pomenește și nu face nici o aluziune la invaziunile Cumaniilor din 1068 și 1085, deși în repeșite rânduri pomenește de Cumani. Și pomenește de ei întotdeauna ca de prieteni și aliați ai Ungurilor, ceea ce nu era cazul *după* acele invaziuni.

Faptul că notarul anonim pomenește de evenimente petrecute pe la mijlocul secolului al XI-lea, de evenimente de o trecătoare importanță, dar nu pomenește și nu face aluziune la nici unul dintre evenimentele importante posterioare mijlocului secolului al XI-lea, — deși ar trebui să pomeniască în mod logic, dat fiind întreg felul lui de a scrie istoria Ungariei (făcând continue legături între trecut și prezent) impune peremptoriu o singură

concluziune: *notarul anonim trebuie să-și fi scris cronica pe la mijlocul secolului al XI-lea, sau nu mult după mijlocul aceluia secol.*

Dar oare limba și ortografia cronicei coroborează această concluziune în ce privește vechimea cronicei?

Notarul anonim scrie încă o în loc de a, — scrie încă u în loc de o, — scrie încă foarte des u în loc de c. Spre exemplu: *hoyos* (în loc de *havas*), *somus* (Szamos), *Zotmar* (Szatmár), *aldumas* (aldomás), *musun* (Mosony), *temus* (Temes), *zepus* (Szepes) și a.

El are la sfârșitul cuvintelor de o silabă (*azi*) — un *u* scurt: *lelu* (*azi*: Lél), *tosu*, *thosu*, (Tas), *etu* (Et), *edu* (Ed), *saru*, (Sar), *turu* (Tur), *buduuar* (Budvar), *menumorout* (Ménmarot), *almu* (Alom), *borsu* (Bors), *hungu* (Ung), *oundu* (Ond), *zerelmu* (szerelem), și a. Numai la cuvintele străine nu adaogă acest *u*: el scrie *Wag*, *Glad*, *Gron* (Garan) etc.

El are pentru sunetul unguresc *cs* (în pronunțarea rom. *ce*, *ci*) litera *s*: scriind *saac* (Csák), *sepel*, (Csepel), *sunad* (Csanad), *bulsuu* (Bulcsu), *muncas* (Munkács), *vgosa*, (Ugocsa) și a.

Toate aceste sunt fenomene lingvistice anterioare secolului al XII-lea, în cursul cărui secol acest fenomen dispare aproape cu desăvârșire²⁾.

Mai este o particularitate gramaticală caracteristică asupra căreia — pe cât știm — până acum nimeni n'a atras atențiunea și nimeni nu s'a oprit. Este pluralul în *ii* (doi *i*) la cuvinte terminate în *us*. În prolog: *hungarii*, *mogerii*; — cap. 9: *bulgarii* et *blachii*; cap. 25: *blasii* et *sclavi*; — cap. 34: *boemy vel polony*; — cap. 37: *hungarii... hungarii*; — cap. 39; *hungarii... bulgariis*; — cap. 40: *hungarii*; — cap. 41: de *grecis et bulgariis*; — cap. 43: *hungarii*; — cap. 44: *hungarii... hungarii*; — cap. 48: *hungarii* et *romanii*; — cap. 51: *hugarii(!)...* *hungarii*; — cap. 56: *hungarii*³⁾.

La nici un alt cronicar ungur nu întâlnim această particularitate gramaticală. Ea nu se va fi găsit nici în acea ipotetică „Cro-

²⁾ Idem, ibidem.

³⁾ Autorul are și o formă particulară pentru *Arpad*, forma *Arpadium* (acuzativ), *Arpadii* (gen.) și *Arpadio* (dat.) Cap. 13: *filium suum arpadium ducem*; — cap. 14: *ad ducem Arpadium;... ad ducem arpadium*; — cap. 20: *dicite arpadio duci* (alături de: *domino suo Arpad duci retulerunt*); ... *putrem arpadii*; — cap. 29: *ad ducem arpadium* (și în rândul următor: *ad ducem arpad*); — cap. 33: *ducem arpadium*; — cap. 42: *arpadio lu i*; — cap. 51: *ducem arpadium, ...ducem arpadium* etc.

nica națională“, a cărei redactare istoriografia ungurească o fixează pentru sfârșitul secolului al XI-lea, pe la 1090, și o prezintă drept izvor utilizat de toți ceilalți cronicari, între cari și de notarul anonim⁴⁾. Nu se va fi găsit, pentrucă dacă s'ar fi găsit, ea ar fi trebuit să reapară și la ceilalți cronicari cari au utilizat-o. Fenomenul acesta gramatical trebuie să aibă, prin urmare, o altă explicațiune.

Notarul anonim vorbește în mai multe rânduri despre izvoarele pe cari le-a utilizat în scrierea istoriei sale. „*Anno dominice incarnationis 884, sicut in annalibus continetur cronicis*“, spune în cap. 7; — „*de quibus hystoriographi qui gesta romanorum scripserunt, sic dicunt*“, spune în cap. 1 în legătură cu Sciții; — și în acelaș capitol despre aceiași Sciți: „*postea vero iam dicta gens fatigata in bello ad tantam crudelitatem pervenit, ut quidam dicunt hystoriographi*“. Acești istoriografi la cari face aluziune nu pot fi istoriografi unguri, pentrucă altfel ar fi amintit acest lucru, cum îl amintește cu alte ocaziuni. Atunci când notarul anonim își scria cronica nu cunoștea ca izvoare ungurești decât tradițiuni și legende: „*ut dicunt nostri incolatores*“ (c. 25) spune în legătură cu ocuparea Panoniei. În cap. 42 povestește despre o expedițiune ungurească (sub conducerea lui „*lelu, bulsuu et bontond*“) în Bulgaria, în „*terram Racy*“ (Serbia) și Croația, spunând că faima vitejiilor ungurești se găsește în „*garrulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum, qui fortia facta et bella hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt*“. Continuând adaugă că „*quidem dicunt*“ că Ungurii s'ar fi dus până la Constantinopol, dar el nu o scrie pentrucă „*in nullo codice hystoriographorum inveni*“.

Din aceste rezultă că între izvoarele scrise — anale și cronici — pe cari le-a utilizat notarul anonim, nu erau și izvoare scrise ungurești, indigene. Izvoarele ungurești erau numai izvoare necrise: tradițiuni orale „*ut dicunt nostri incolatores*“, „*quidam dicunt*“ și cântecele trubadurilor („*in garrulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum*“). Notarul anonim a utilizat numai izvoare scrise — străine („*Hystorographi qui gesta romanorum scripserunt*“, „*quidam hystoriographi*“, „*in nullo codice hystoriographorum*“).

Între aceste izvoare scrise străine a utilizat în rândul întâiu cronica unui abate din Prim (Bavaria) *Regino*, care a scris o cro-

⁴⁾ *Homán Bálint*, A szent László kori Gesta Ungarorum és a XII—XIII századi leszármazói. Budapest 1925.

nică mondială începând cu era creștină. Evenimentele dela anul 817 încoace le-a luat din cronicile contemporane sau „*ex relatione patrum*“. Evenimentele dela sfârșitul secolului până la anul 906 (când se termină cronică) le-a scris din propria sa experiență. Un călugăr german a continuat apoi cronică înregistrând evenimentele până la anul 967. Descrierea Sciției, descrierea invaziunilor în Germania și luptele cu Germanii notarul anonim le-a luat din aceste două cronicile, completându-le cu amănunte luate din tradițiunile orale ungurești. În această privință nu este nici o discuție: critica istorică recunoaște unanim împrumuturile aceste cari unori sunt absolut neschimbate. Ei bine, cronicile aceste (și în deosebi continuarea până la 967) au aceeași particularitate gramaticală scriind și ele: „*Ungarii*“, „*Ungariis*“, „*Ungarios*“, „*Ungariorum*“, „*Bavarii*“, „*Bavariorum*“, „*Bulgarii*“, — cum la fel scriu și alte cronicile germane ale secolului al X-lea („*Annales Fuldenses*“), — dar nu cele *posterioare*.

Din faptul că notarul anonim a utilizat direct aceste cronicile germane, împrumutând chiar și particularitățile gramaticale (pe cari nu le găsim la cronicarii de mai târziu, nici la vreun cronicar ungar), urmează în mod logic că notarul anonim n'a cunoscut nici un izvor unguresc scris; că el și-a scris cronică într'o epocă în care nu exista nici un izvor unguresc scris; și-a scris-o înainte de acea ipotetică cronică națională — pierdută — pomenită mai sus.

Ținând seamă de toate aceste particularități în ce privește limba și ortografia; ținând seamă de evenimentele la cari face aluziune și de evenimentele la cari nu face aluziune (deși, repetăm, er trebui să facă, dat fiind felul lui de a scrie) — putem fixa aproape cu precizie epoca în care cronică a putut fi scrisă. Ea a putut fi scrisă numai *după 1047* (anul în care începe domnia regelui Andreiu de care pomeneste), dar *înainte de 1068* (anul în care s'a întâmplat prima invaziune cumană în Ungaria, de care invaziune însă nu pomeneste).

Ei bine, în această epocă dela 1047 la 1068 cade domnia regelui Bela I 1061—1063 (dela 6 Dec. 1060). Anonimul a putut fi deci notarul regelui Bela I. Domnia scurtă a regelui Bela I și durata poate și mai scurtă a funcțiunii de notar a Anonimului ar putea explica și faptul de ce numele lui a putut să rămână necunoscut. Ar putea să explice chiar dacă ni-ar fi rămas documente dela acest Bela I, ceeace nu este cazul (și astfel faptul că numele nota-

rului a rămas necunoscut nu mai are nevoie de nici o altă explicațiune). Nu ni-au rămas documente dela acest rege Bela I, cum ni-au rămas dela ceilalți 3 Bela: 10 dela Bela II, 35 dela Bela III și peste 1100 dela Bela IV²⁾ — fără ca în vreunul dintre aceste documente să se pomeniască de un notar cu numele P.

Firește, presupunând că inițiala P este inițiala numelui adevărat al notarului și nu este numai o literă desenată de copist — cu voia sau fără voia — în locul unei alte litere, cum copistul a făcut în capitolul 13, unde în loc de inițiala T a desenat cu roșu inițiala D, scriind „*Dunc dux almus...*“ în loc de „*Tunc dux almus...*“ (Vezi facsimilul din anexă).

Astfel problema: notarul căruia dintre cei patru regi cu numele Bela a fost cronicarul, ar fi prin urmare definitiv lămurită pe baza acestor considerațiuni, dacă împotriva identificării regelui Bela al cronicei cu Bela I nu s'ar putea ridica și câteva obiecțiuni de ordin cronologic. (Cum vom arăta în cele următoare).

PUNERI LA PUNCT.

4. Tot „influența bulgărească“.

Ni se scrie:

Filologul dela universitatea din Cluj dl G. Kisch pare a crede că în trecutul îndepărtat a existat odată un contact direct între poporul românesc din Transilvania și poporul bulgăresc. El pare a crede că tot ce este slav în toponimia și limba românească din Transilvania este bulgăresc, și tot ce este bulgăresc este străvechiu. Dovezile ce le invocă nu sunt însă întotdeauna convingătoare.

„*Dacia Istorică*“ a relevat în numărul 1 concluziunile greșite în cazul cu „Bulgarii“ din Deva. La rândul meu vreau să arăt netemeinicia unui alt caz de dovadă pe care dl Kisch crede că a găsit-o în limba românească.

Pentru a dovedi în limba românească din Sudul Transilvaniei urmele influenței unei populațiuni bulgărești „din timpul migrațiunii popoarelor“, dl Kisch invocă și cuvântul *crastavete*, pe care

²⁾ *Szentpétery Imre, Magyar Oklevéltan.*

il declară de origine bulgărească¹⁾, după ce mai de mult văzuse în el numai un cuvânt „slav“²⁾.

Crastavete nu este cuvânt românesc. El ni-a venit deodată cu produsul pe care îl denumește. Cei cari ni-au adus produsul ni-au adus și numele lui — în limba lor. Cei cari ni-au adus produsul și numele lui n'au putut fi însă Bulgarii, pentru că în limba bulgărească *crastavete* se chiamă *krastavița* și terminațiunea *ița* fiind și în limba românească o foarte frecventă terminațiune, cuvântul bulgăresc ar fi intrat în limba românească neschimbat, rămânând și românește *crastaviță* (ca: *bivoliță, tiparniță, doniță, laviță, temniță, undiță* și a. m.), cu un plural românesc *crastavițe* (după analogia: *viță-vițe*). Bulgărescul *krastavița* în nici un caz n'ar fi putut da românește *crastavete*, — chiar și numai fiindcă în limba bulgărească cuvântul are accentul tonic pe silaba antepenultimă (*krastavița*), iar deplasarea acestui accent în limba românească (*crastavete*) este o imposibilitate.

Originea românescului *crastavete* trebuie prin urmare căutată în altă limbă slavă. O găsim în limba sârbească, în care cuvântul are forma de *krastavač*. Sârbii din mănoasele ținuturi ale Aradului și Banatului ne vor fi adus produsul acesta în Transilvania (piețele de pe valea Mureșului, până la Târgu-Mureș, și azi sunt alimentate cu „verdețuri“ din acele ținuturi) și împreună cu produsul ni-au adus și numele lui în limba lor: *krastavač*, care în mod normal a dat în românește *crastavați, crastaveți*. Iar această formă din urmă fiind considerată drept un plural, s'a format în românește un singular *crastavete*, după analogia: *bureți-burete, scăieți-scăiete, sticleți-stiglete* și a.

Că românescul *crastavete* este de origine sârbească, cuvânt adus împreună cu produsul pe care îl denumește, ni-o dovedesc și alte produse ce ni-au venit tot din acele ținuturi: avem în limba românească din Transilvania cuvântul *lebeniță*, care numai în sâr-

¹⁾ G. Kisch, Siebenbürgen im Lichte der Sprache. P. 196. „Der sprachliche Niederschlag jener Bulgaren aus der Zeit der Völkewanderung findet sich jedoch in zahlreichen Elementen des Romänischen im südlichen Siebenbürgen. Darnach haben z. B. auch die Sachsen im Süden Siebenbürgens für „Gurke“ ein (aus dem Rum. entlehntes) bulgarisches Wort: rum. *crastavete*, pl. *crastaveți*, aus bulg. *Krastavița* Gurke...“

G. Pascu, Sufixe românești. București 1916, p. 39 îl declară tot bulgăresc.

²⁾ *Korespondenzblatt* 1922, p. 26: „...rom. *crastaveți* plur. von *crastavete* slav. *Krastavița* Gurke“.

bește are aceeaș formă, cât timp în bulgărește are forma de *lubenită*, ca și în graiul din Muntenia. Avem cuvântul *țelăr* (forma *țelină* era necunoscută înainte în Transilvania) care și în sârbește este *țeler*, cât timp în bulgărește este *țelina*; avem în fine numele produsului cere în Muntenia se numește *gulie*, iar în Transilvania *călărabe* (sau *cărălab*). Numele de *gulie* înainte vreme nu era cunoscut în Transilvania. Românescul *călărabe* este sârbescul *kele-raba*, cât timp în bulgărește acest produs se chiamă *gulia* — ca și în Muntenia învecinată Bulgariei³⁾.

„Influența bulgărească în Transilvania“ pare a fi de o dată mai recentă și de o greutate mai puțin însemnată decât se crede de obicei.

5. Principii de practică diplomatică.

Diploma din 1224 prin care regele Ungariei Andreiu al II-lea le acordă Sașilor din provincia Sibiului o largă autonomie națională este incontestabil cel mai important document în istoria poporului săsesc („*Der goldene Freibrief*“, „bula de aur“ o numește istoriografia săsească) și în acelaș timp unul dintre documentele de mare importanță eșite din cancelaria regelui Andreiu. Practica diplomatică a epocii stabilise pentru acest fel de diplome importante o formă specială, solemnă, — înșirarea la sfârșitul lor a dignitaților în funcțiune în timpul când se dedea diploma¹⁾. Practica aceasta era observată cu severitate, așa încât chiar și la acordarea faimoasei bule de aur din 1222, când — după ce opoziția alungase oamenii de încredere ai regelui Andreiu din fruntea dignitaților și regele nu-i înlocuise încă, — bula de aur totuș înșiră cel puțin numele dignitarilor bisericești.

Este prin urmare surprinzător că, deși diploma din 1224 acordată Sașilor din provincia Sibiului are o deosebită importanță, ea nu are forma unei diplome solemne, ci numai cea a unor diplome curente, obișnuite, fără importanță: nu se înșiră nume în ea numele dignitarilor în funcțiune, ci se spune numai „*Datum anno ab incarnatione Domini 1224. Regni autem nostri 21*“, fără să se

³⁾ Pentru cuvintele slave s'au utilizat:

F. Miklosich, Dictionnaire abrégé de six langues slaves. Vienne 1885.

G. Weigand, Bulgarisch-deutsches Wörterbuch. Leipzig 1922.

¹⁾ Szentpétery I., Magyar Oklevéltan. Budapest 1930. Pag. 98.

pomeniască măcar numele cancelarului care a îngrijit de redactarea ei.

Lipsa într'o diplomă de așa mare importanță a înșirării dignitarilor țării este și ea unul dintre multele argumente ce se pot invoca (și se invocă) contra autenticității acestei diplome din 1224.

Nimic mai firesc, prin urmare, decât ca critica istorică să sească să caute să explice această lipsă. Așa acum de curând caută s'o explice și istoricul sas dela Sibiu *Georg E. Müller* în revista istorică săsească dela Sibiu, într'o recenziune a unui studiu care contestă autenticitatea diplomei²⁾. Explicațiunea dlui Müller este însă atât de profund greșită, încât ea trebuie pusă la punct, mai ales că ar putea induce în eroare și pe unii dintre istoricii mai noi, dat fiind că dl Müller trece la Germani drept unul dintre cei mai buni cunoscători ai trecutului Sașilor din Transilvania.

Dl Müller explică anume lipsa acea a numelor dignitarilor afirmând că „această lipsă poate fi explicată în mod neîndoios prin faptul că în epoca dinastiei Arpadiane numai regele putea lua dispozițiuni privitor la aceste teritorii, nu și dignitarii“, (adică privi'or la Transilvania) și prin urmare neînșirarea numelor lor era indicată³⁾.

Explicațiunea aceasta a dlui Müller dovedește o totală necunoaștere a istoriei politice și a practicei diplomatice ungurești din secolul al XIII-lea. Explicațiunea aceasta a dlui Müller însemnează anume că pomenirea dignitarilor într'o diplomă însemna un consimțământ prealabil al dignitarilor la conținutul diplomei și că acest consimțământ nu era necesar în ce privește teritoriile locuite de Sașii din Transilvania, ci numai în ce privește restul țării. Cea ce este fals, absolut fals.

Consimțământul prealabil al dignitarilor țării (cari nu erau aleși de popor, ci numiți de rege și, prin urmare, puteau fi oricând și destituiți) n'a fost niciodată o condițiune a valabilității diplomelor ecrite din cancelariile regești. Cu atât mai puțin înșirarea nu-

²⁾ *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, anul 1935: *Georg E. Müller*, Ist das Andrcanum eine Fälschung? (Recenziunea studiului: Iosif Schiopul, Diploma Andreiană din 1224... Cluj, 1934).

³⁾ *Ibidem*, p. 155. „Die Nichtaufzählung der Reichswürdenträger in den für die Deutschen dieser Gebiete ausgestellten Urkunden des 13 Jahrhunderts ist zweifellos aus dem Umstände zu erklären, dass nur der König also nicht auch die Reichswürdenträger, während der Arpadenzeit Verfügungsrechte über diese Gebiete hatten“.

melor dignitarilor într-o diplomă putea să exprime acest consimțământ. Înșirarea lor era numai simbolul unei forme mai solemne a documentelor.

Înainte de domnia regelui *Bela al III-lea* (1172—1196), înșirarea dignitarilor însemna prezența lor la facerea documentelor, prezență exprimată prin termeni ca „*testes*“ (martori), „*coram*“ (în fața), „*presentibus*“ (fiind de față) și a. Sub domnia regelui *Bela al III-lea* cancelaria regească capătă o organizațiune solidă, stabilă și dela cancelarul *Kathapanus* încoace (1190—1195) înșirarea dignitarilor nu mai însemna prezența lor ca martori, ci servia exclusiv scopul de a indica mai precis timpul când se da documentul (Documentele nu indicau încă ziua, ci numai anul calendaristic și anul domniei)⁴⁾. De acea înșirarea lor și are o formulă aproape invariabilă. „*Venerabili Joanne Strigoniensi, Reverendo Ugrino Colocensi... Nicolao Palatino et comite Suproniensi... (etc.)... existentibus*“ („Arhiepiscop al Strigoniului fiind Ioan, al Caloței Ugrin...“ etc.), — spune o diplomă din 1221⁵⁾.

O confirmare definitivă a acestui fapt ni-o dau documentele eșite din cancelaria regelui Andreiu după moartea Arhiepiscopului Strigoniului (1223), când în urma unor neînțelegeri în ce privește persoana viitorului Arhiepiscop scaunul Arhiepiscopiei a rămas aproape doi ani neoccupat. Cu ocaziunea înșirării dignitarilor, documentele înregistrează această vacanță: „*Vacante sede Strigoniensi, Reverendo Ugrino Colocensi...*“ etc., sau „*Ecclesia Strigoniensi vacante*“ și alte forme⁶⁾.

Un dignitar care nu mai trăiește nu poate să fie nici martor, nici să aibe drept de a dispune. Dacă lipsa lui, totuș, se subliniază, aceasta nu poate să însemneze altceva decât o precizare a timpului: documentul s'a dat pe când scaunul Arhiepiscopiei Strigoniului (cea mai înaltă dignitate bisericească) nu era ocupat.

Pentru a explica lipsa numelor dignitarilor, dl *G. Müller* invocă și un alt argument, un argument al analogiei: „nici în diploma din 1271 acordată Nemților din Zips nu sunt numiți“ dignita-

⁴⁾ *Fejérvásky L.*, A királyi kancellária az Arpádok korában Budapest 1885. P. 24 și 30.

Szentpétery L., Magyar oklevéltan. P. 59.

⁵⁾ *Fejér*, Corpus Dipl. III. 1. P. 325.

⁶⁾ *Szentpétery*, Oklevéljegyzék... Numerele: 393, 394, 402, 403, 406, 410, 411, 420, 422, 426.

rii). Într'adevăr nu sunt pomeniți nici acolo. Dar între cele două diplome există o distanță în timp de aproape 50 de ani. Diploma din 1224 a eșit din cancelaria regelui Andreiu al II-lea, cea din 1271 a eșit din cancelaria regelui Ștefan al V-lea. A căuta prin urmare să dovedești că sub Andreiu al II-lea exista obiceiul de a nu pomeni numele dignitarilor invocând un caz similar din timpul unui rege care a domnit 50 de ani mai târziu, — este neserios și dovedește numai că nu există argumente serioase cari să poată fi invocate pentru explicarea lipsei dignitarilor din diploma de la 1224.

Lipsa aceasta a dignitarilor, — alături de alte defecte ale diplomei, — rămâne o dovadă că diploma din 1224 nu poate fi autentică, ci este un falș.

TOPONIMIE ISTORIE ȘI TOPOGRAFIE

4. Muntele „Schuler“ zis și „Postovarul“.

Fără cercetarea trecutului multe nume toponimice rămân neexplicate, — neexplicate în mod logic și convingător.

În apropierea comunei Cristianul (de lângă Brașov) este un munte căruia Sașii îi zic „Schuler“ („Schulergebirge“). Numele românesc al muntelui este „Cristianul mare“ sau „Dealul Cristianului“. Brașovenii îi mai zic și „Postovarul“. Numele acesta dat muntelui de Brașoveni este relativ nou. Nu-l cunoaște încă nici manualul de geografie al rectorului liceului săsesc din Brașov *Marienburg* (publicat la 1813), cum nu-l cunoaște încă nici marele dicționar geografic al Transilvaniei al generalului *Lenk* (publicat la 1839).

Care este legătura între cele două nume vechi: *Schuler* și *Cristian*?

Filclogul dela universitatea din Cluj dl. *G. Kisch*, vede între cele două nume o legătură de înrudire între frați, — numele eces-te două fiind, crede dl. *Kisch*, ca doi copii ai unui tată comun. Dl. *Kisch* raționează anume: „*Schuler*“ are înțelesul de „*scolaris*“ și anume de „*scolaris christianus*“¹⁾. Ar fi vorba prin urmare de

¹⁾ *Müller*, op. cit. p. 125. „...dass auch der Zipser Freiheitsbrief vom Jahre 1271 die in Frage kommenden Reichswürdenträger nicht nennt“.

²⁾ *G. Kisch*, Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Pag. 236, 302 și 313.

un „învățător creștin“, poate vreodată proprietar al muntelui. Românii ar fi reținut din numele acestui proprietar ca nume al muntelui noțiunea de „*christianus*“, iar Sașii pe cea de „*scolaris*“, traducând cuvântul „*scolaris*“ în nemțește: *Schuler*.

Explicația aceasta a celor două nume este prea complicată decât să poată fi adevărată, cum nu mai e nevoie să dovedim mai deaproape. În favorul ei nu se poate invoca nici un fapt pozitiv, nici o atestare.

Alții au căutat o explicațiune mai puțin complicată și cred că la originea celor două nume ar putea fi un nume patronimic: *Christian Schuler*, — tot un posibil proprietar al muntelui. Românii ar fi reținut în acest caz drept nume al muntelui numele de hotez al proprietarului, iar Sașii numele de familie²⁾.

Nici această explicațiune, deși mult mai logică, nu poate să invoce în sprijinul ei nici un fapt pozitiv, nici o atestare. De altminteri împotriva acestei explicațiuni se mai poate ridica și obiecțiunea: numele românesc al muntelui este cel al satului *Cristian* și așa fiind tot acel ipotetic *Christian Schuler* ar fi dat numele său și satului, iar în acest caz rămâne inexplicabil cum de Sașii nu-i zic satului nici *Cristian*, nici *Schuler*, — ci *Neudorf*.

Dacă însă căutăm explicațiunea celor două nume în istorie, o vom găsi în istoria licelui săsesc din Brașov.

Reformațiunea lui *Luther* a găsit mare răsuneț și la Sașii din Transilvania. Propagatorul ei în Transilvania a fost *Johannes Honterus*³⁾, care făcuse studii și la Wittemberg, de unde a pornit reformațiunea. Intors la Brașov, *Honterus* a înființat la 1533 o tipografie, pentru a răspândi noua învățătură și prin scris. În epoca aceasta de mișcare religioasă (în fond o puternică mișcare națională) au luat naștere și o seamă de școli nouă, — evangelice săsești — și s'a terminat și edificiul gimnaziului săsesc din Brașov („*Die grosse Schule*“). Școala aceasta „mare“ se întreținea la început înainte de toate din donațiuni și fundațiuni pioase. Între altele școala se bucura și de veniturile muntelui de lângă *Cristian*. Istoriograful săsesc al gimnaziului spune că de atunci încoace muntele acela „s'a numit *Schulergebirge* (*mons gymnicus*)“, —

²⁾ „*Dacoromania*“, vol. VI. pag. 535.

³⁾ Cu numele său adevărat *Johann Grass*. Tatăl său a fost pielar în Brașov, cu numele *Georg Grass*. (Vezi: *L. Seivert*, *Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten*. Pressburg 1785).

„muntele școlii“, „muntele școlarilor“. Muntele a rămas proprietate gimnaziului până pe la începutul secolului al XVIII-lea. Pe la începutul secolului trecut (XIX) se menținuse tradiția veche ca elevii gimnaziului să facă fiecare an o excursiune pe acest munte, — cîndioară proprietatea lor⁴⁾.

Iată originea clară a numelui „Schuler“.

Istoricograful sas ne dă și o interesantă informațiune în ce privește împrejurările cum ajunsese gimnaziul proprietar al muntelui: un manuscris vechiu ce se păstrează în arhiva aceluia gimnaziu spune că „muntele a fost donat gimnaziului din Brașov de un principe valah Negru Vodă, al cărui chip este pictat în biserica românească, cu condițiunea ca magistratul din Brașov să le dea voie Valahilor din Brașov să-și ridice o biserică⁵⁾“.

Așadar: numele adevărat al muntelui este cel de *Cristianul*, numele nemțesc indicând numai numele proprietarului vremelnice al lui.

* * *

Numele de „*Postovarul*“ este, cum am mai spus, relativ mai nou. Cum a ajuns muntele la acest nume?

Marele Dicționar Geografic al României cunoaște în Muntenia un loc izolat, în cătunul *Corbeanca* (județul Ilfov), numit *Postăvăria*. Dicționarul observă: „Acolo, spune legenda, a fost în vechime un târg; pe la anul 1830 încă exista 'o casă ruinită rămasă din acel orașel, casă așezată pe coasta dealului *Pociovaliștea*. Tot pe coasta dealului *Pociovaliștea* exista la anul 1830 un coș mare ruinat, pe locul unde se crede că în vechime se fabrica postavul, de unde și numirea aceasta“.

Poate și „*Postovarul*“ nostru își datorează numele unui fabricant de postavuri care își avea fabrica undeva pe coasta dealului.

Nu știe careva dintre cititorii noștri amănunte?

⁴⁾ *Joseph Dück*, Geschichte des Kronstädter Gymnasiums. Kronstadt, 1845.

⁵⁾ *Idem*, *ibidem*. Manuscrisul se păstrează în „Colectanea zu einer parțikulär Hystorie von Kronstadt“ și spune: „Das Schullergebirge soll ein Wallachischer Fürst Negro-Vodă mit Namen, der in der Wallachischen Kirche abgemahlet steht, mit dieser Condition an die Schule geschenkt haben, damit ein lëblicher Magistrat den hiesigen Wallachen Erlabniss geben solle eine Kirche zu bauen“.

5. Ostrov.

În ținutul Hațegului avem 3 sate cu numele de *Ostrov*: Ostrovul-Mare, Ostrovul-Mic și Ostrovelul. Toate 3 sunt sate vecine. Atât de vecine încât dicționarele geografice mai nouă nici nu fac deosebire între ele și dau Ostrovul-Mare și Ostrovul-Mic ca o singură comună, sub un singur nume. Numai dicționarele geografice mai vechi (Lenk, 1839 și a.) le pomenesc pe toate 3 separat. Numele de „*Ostrov*“ nu este cuvânt românesc¹⁾. El nu-și are originea nici în vreun cuvânt din celelalte limbi vorbite în Transilvania, limba germană și limba ungurească. „*Ostrov*“ este cuvânt slav și înseamnă în toate limbile slave (cu excepțiunea limbii polone, care nu are acest cuvânt) — *insulă*.

Dar ce caută noțiunea de insulă într'o regiune muntoasă, fără mare, fără lacuri? Așa se va fi întreat și dl *O. Densușianu* când în cercetările sale filologice și etimologice a ajuns și la acest nume. Nu s'a oprit prin urmare la etimologia sugestivă *ostrov-insulă* ci a căutat o altă etimologie tot în limbile slave. Și a găsit în limbile slave cuvântul „*ostrii*“, ascuțit, și dă acest adiectiv drept origine a numelui toponimic *Ostrov*²⁾.

Orice etimologie are însă nevoie și de o justificare materială, topografică, logică. Și ne întrebăm la rândul nostru: ce legătură poate să existe între noțiunea aceasta de „*ascuțit*“ și numele toponimice de *Ostrov*? Cum poate fi adusă în concordanță noțiunea cu realitatea?

Situațiunea topografică a celor trei sate nu ne oferă nici o indicațiune pentru ce satele acele (sau unul dintre ele) ar fi putut fi numite sau desenate ca „*ascuțit*“. Situațiunea topografică ne trimite însă înapoi la noțiunea „*ostrov*“-*insulă*. Cele trei sate sunt nume așezate pe țârmurii râului numit Valea Lăpușnic. Geograful Transilvănean *Ignaz Lenk von Treuenfeld*, care la 1839 a publicat la Viena marele său *Lexicon Geographic, orografic etc.* al Transilvaniei, descriind satul Ostrovul-Mic spune că „mai la deal

¹⁾ Cuvântul *ostrov* în limbile slave este un apelativ, dar în limba românească a intrat ca nume toponimic. Noțiunea n'a existat în limba românească înainte de obiectul a cărui expresiune era. Numai așa se poate explica și circulațiunea lui limitată la anumite locuri. Poate, același va fi cazul și cu alte cuvinte slave cari azi în limba românească sunt apelative, dar la origine vor fi tot numiri toponimice, poiană spre ex. și a.

²⁾ *O. Densușianu*, *Graul din Țara Hațegului*. București 1915. P. 68.

de sat din râul Lăpușnic se desface un braț care curge pe lângă (satul) Unciuc și se împreună din nou cu Lăpușnicul ceva mai la vale de Poclîșa“. Bucata de pământ cuprinsă între cele două brațe ale râului Lăpușnic formează un „ostrov“, o insulă. Configurația terenului ne oferă astfel explicațiunea cum a putut lua naștere noțiunea de „ostrov“ în o regiune muntoasă. Explicațiunea cum au ajuns satele să-și împrumute numele dela această noțiune este tot atât de firească: prima casă, primele case din cari cu timpul s'a născut satul, au fost așezate *pe* sau *lângă* ostrov și cuvântul *ostrov*, care la început indica numai locul unde se găseau satele (*pe* sau *lângă* „ostrov“) a ajuns cu timpul să indice satele înșele?

Numele Ostrov este atestat cu începerea mijlocului secolului al XIV-lea³⁾.

CĂRȚI ȘI REVISTE

Makkai László: A Milkoj (kun) Püspökség és népei. Debrecen 1936.

Existența unei episcopii a Milcovului la începutul secolului al XIII-lea, cuprinzând părțile sud-estice ale Transilvaniei și părți din Muntenia și Moldova, — este o invențiune a lui Benkő. Dorind să dovediască originea hunică a Săcuilor, Benkő a făcut din această episcopie o veche organizațiune bisericească națională huno-săcuiască, afirmând că episcopia Milcovului numai la începutul secolului al XIII-lea și-a schimbat numele în cel de episcopat cuman. Neputând găsi dovezi pentru afirmațiunile sale (expuse într'un studiu vast „Milkovia“), Benkő a născocit dovezile necesare, falsificând documente probatorii. Este fals documentul datat din 1096, este fals fragmentul de scrisoare adresat (1228) de episcopul cuman Theodoricus — decanilor Săcuii..

Așa își începe expunerile autorul (fost elev al universității din Cluj, azi stabilit în Ungaria). La începutul secolului al XIII-lea n'a existat decât o episcopie cumană, „pe seama Cumanilor“, înființată de Papa Inocențiu al IV-lea la 1227. Ce-a fost în realitate acest episcopat, unde și până unde se întindea nu se știe cu precisiune.

³⁾ *Csánki D.*, Magyarország történelmi földrajza.... Budapest 1913. V. V. Pag. 120. „Archidiaconus de Oztro“ (1360), „Pcss. Oztroh in districtu de Haczak“ (1436), „Poss. Felsewoztro. Also oztro“ (1450). Apoi „Ozthoro“, „Oztrowa“ etc.

Autorul crede (cu mulți alții) că ea se întindea în Cumania, într-o Cumanie, care ea se întindea în părțile Munteniei și Moldovei de miază-zi, în părțile subcarpatine învecinate Țării Bârsei.

Concluziunea autorului privitoare la întinderea geografică a episcopiei cumane dela începutul secolului al XIII-lea este numai o coniectură, — pentru că în nici unul dintre documentele (în cea mai mare parte bule papale) nu găsim nici cea mai neînsemnată indicațiune în această privință, înafară de indicațiunea vagă de „Cumania“. Cece spune Rogerius în descrierea invaziunii Mongo-tilor (citat de autor) nu este o dovadă incontestabilă că episcopia aceasta ar fi fost „dincolo de Siret“. (Asupra problemei vom reveni în alt număr).

* * *

„Arhiva Someșană“ (Năsăud, no. 22, Septembrie 1937) începe publicarea unui interesant studiu (bazat pe documentele contemporane din arhivele din Bistrița și arhivele guvernului Transilvaniei de odinioară) al profesorului V. Șotropa despre revolta Românilor din Valea Rodnei contra Sașilor din Bistrița între anii 1755—1762. Documentele publicate de dl Șotropa ne desvăluie lucruri parte absolut necunoscute, parte puțin și de puțini cunoscute, în ce privește situațiunea socială și economică grea în care ajunseseră Românii din Valea Rodnei către mijlocul secolului al XVIII-lea. „Când regele Mateiu Corvinul a decretat la 1475 încorporarea Văii Rodnei (21 sate) la orașul Bistrița, el expres a declarat că locuitorii români din acea vale au să rămână în starea liberă de mainainte și să beneficieze de toate drepturile și privilegiile orășenilor bistrițeni“. În cursul secolelor, conducătorii orașului Bistrița au reușit însă să dea diplomei din 1475 o interpretare unilaterală, numai în favorul orașului și în defavorul Românilor, așa încât pe la mijlocul secolului al XVIII-lea Românii să ajungă iobagi de fapt ai orașului. Când însă cu ocaziunea conscripțiunii fiscale din 1755 Românii au înțeles dela unii dintre membri comisiunii fiscale (unguri) că ar fi vorba să fie trecuți în registre drept iobagi, — cele 21 sate s’au răsvrătit, au protestat că nu sunt iobagi și au refuzat să mai plătiască altă contribuțiune înafară de cea „regească“. În frunte mergeau satele *Mocod* și *Salva*, secundate întotdeauna de celelalte sate.

Documentele publicate sunt pagini de istorie cari nu pot fi rezumate, ci trebuie citite în întregime.

INSEMNĂRI

Rugăm pe toți să ne îndrepte oricâteori vor crede că greșim, cum și noi vom îndrepta pe alții de câteori vom crede că greșesc.

Nu ne vom supăra oricât de aspre ar fi îndreptările lor, cum și noi rugăm pe toți să primiască fără multă supărare îndreptările noastre prietenești.

* * *

Revista „Dacia Istorică“ exprimă călduroase mulțumiri dlui *Ion Luagoșianu*, Ministru al României la Roma, care a binevoit să îngrijască de fotografierea, pe cheltuiala Domniei Sale, a mai multor pagini ale Registrelor Papale din Vatican, cuprinzând actul de donațiune (1247) a Țării Severinului — Cavalerilor Ioaniși.

Acest important document n'a fost publicat până acum în facsimil.

Dl *Dr. Silviu Dragomir*, profesor de istorie la universitatea din Cluj, lucrează la un studiu critic privitor la acest document, a cărui autenticitate este foarte discutabilă.

* * *

Revista istorică săsească dela Sibiu „*Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*“ (până înainte cu câțiva ani „*Archiv des Verems für siebenbürgische Landeskunde*“), care implinește acum 60 de ani de existență, a trecut prin o criză grea. Casa editoare n'a mai voit să ducă sarcina editării revistei, veniturile acoperind numai în parte cheltuielile. Raportul prezentat adunării generale din primăvară a Societății istorice germane („*Verein f. sieb. Landeskunde*“) spune că „publicarea revistei a fost asigurată pentru moment, grație energiei și spiritului de sacrificiu a dlui Karl Kurt Klein“, redactorul revistei și bibliotecar al Universității din Iași.

Ne bucurăm că revista va continua să apară.

Raportul amintit mai spune că în același timp s'a asigurat și publicarea (apropiată) a volumului IV din colecțiunea de documente privitoare la istoria Germanilor din Transilvania („*Urkundenbuch...*“, pe care o citează și revista noastră). Volumul IV va fi publicat sub îngrijirea dlui *Gustav Gündisch*, care pregătește și publicarea unui al V-lea volum.